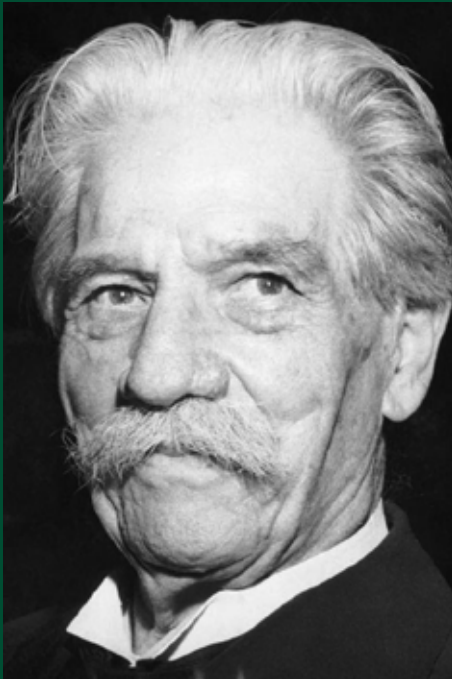

Woodbrookers Cahier

Woodbrookers van toen

De Barchembeweging heeft van oorsprong niet exclusief vrijzinnig willen zijn. Daarom wordt aandacht besteed aan de vrienden Miskotte en Noordmans, die voor een eigen geluid zorgden te midden van de Barchemse vrijzinnigheid.

Ecologie gaat over economie

De woorden hebben dezelfde stam, het Griekse oikos voor huis. De ecologische kwestie ontstaat door het niet op orde hebben van het huis gezien de wanorde van de economie. De oplossing moet dus komen van de staathuishoudkunde: orde scheppen door een planning die met de draagkracht van de aarde rekening houdt.

Programma

Zomeracademie - Vakantieweek - Leef je eigen leven - Profeten van toen en nu - Nietzsche: Zelfreflectie met behulp van dynamiek - Kerstweekend

INHOUD

Ter Zake	Van de redactie	1
Woodbrookers van toen	Miskotte, Noordmans en 'de boodschap der Zwitsers'	2
Document	Barchems gemeenschapsdenken verwant met Duits debat over de moderniteit	3
	Het ziekenhuis van Albert Schweitzer in Lambaréné bestaat honderd jaar	7
	Ecologie gaat over economie	14
Lezen	Banning en De Kadt peilden het fascisme vroeg en diep	18
	Narcissus en de zoekgeraakte intellectueel	21
	Tegen ons onwerkelijk bestaan	24
	Wegwijzer	25
Barchem	Voor hen die voor het eerst kennismaken met Barchem	26
	Deventer proefstation voor bevolkingsdaling in de Stedendriehoek	28
Programma	Zomeracademie	29
	Vakantieweek	29
	Leef je eigen leven	30
	Profeten van toen en nu	31
	Nietzsche: zelfreflectie met behulp van dynamiek	31
	Kerstweekend	32

Colofon

Woodbrookers Cahier 5^e jaargang nummer 9

juni 2013

Niets uit dit blad mag zonder schriftelijke toestemming van de redactie worden overgenomen. ISSN: 1877-9093

Van de redactie

Barchem is nooit een exclusief vrijzinnig oord geweest, zo min als dat het uitsluitend (religieus) socialistisch was. Dat zou ook niet passend zijn geweest voor een conferentiecentrum, gericht op ontmoeting en gesprek in openheid, en als vrijplaats voor discreet beraad om nieuwe dingen te ontwikkelen. Van het laatste is een voorbeeld de creatie van volkshogescholen in Nederland, waartoe de pioniers veelvuldig in het Woodbrookershuis hebben vergaderd. Dat komt in het volgende Woodbrookers Cahier 10 aan de orde. Van het eerste, meer theologische aspect, valt te zeggen dat ook hervormden niet alleen uit de vrijzinnige maar ook uit de ethische hoek lid waren van Barchem, naast vooral remonstranten en doopsgezinden. Die hervormden waren in de jaren twintig van de vorige eeuw vaak verwant met de dialectische theologie van de Zwitsers Barth en Brunner. In de rubriek Woodbrookers van toen wordt daarom aandacht besteed aan de vrienden Miskotte en Noordmans, die voor een eigen geluid zorgden te midden van de Barchemse vrijzinnigheid.

Voor zover Barchem en Bentveld socialistisch waren, dan toch van een cultuursocialistisch stempel waarin het om meer ging dan om marxisme, klassenstrijd en 'biefstuksocialisme'. Volksontwikkeling, cultuuroverdracht en gemeenschapsdenken tekenden dit cultuursocialisme. Daarom aandacht voor een boek van Rob Hartmans waarin Banning sterk naar voren wordt gehaald en vergeleken met Jacques de Kadt, de schrijver van Het fascisme en de nieuwe vrijheid. Er komt een verwantschap in naar voren die Banning trouwens zelf, bij alle verschil in herkomst en bronnen, ook onder woorden heeft gebracht.

Hoe Engels-quakerachtig is gemeenschapsdenken eigenlijk in Barchemverband? Zeker, de Britse herkomst van het streven naar tuindorpen en de meer grootstedelijke wijkgedachte is

aantoonbaar. Denk aan George Cadbury met zijn fabrieksdorp Bournville. Echter de Duitse achtergrond mag niet worden onderschat, alleen al omdat Nederland tot de Tweede Wereldoorlog cultureel veel meer verbonden was met Midden-Europa dan erna. Een verkenning van het Duitse debat over de moderniteit wordt verbonden met enkele vindplaatsen in teksten uit Barchem. In de rubriek Wegwijzer wordt geattendeerd op mogelijkheden om verder hierover te lezen.

Albert Schweitzer kan bij het bovenstaande met weinig moeite worden betrokken. Hij besloot in 1913 naar Lambaréné te gaan. Een veelbelovend man uit de middeneuropese cultuur (theologie, filosofie, muziek) gaat in Afrika, na zich ook nog als arts te hebben geschoold, gemeenschapsvormend werken met gezondheidsvoorzieningen. Schweitzers 'Eerbied voor het leven' past bij aandacht voor de klemmende ecologische kwestie, die de nieuwe sociale kwestie lijkt te zijn. De overeenkomst is dat beide kwesties een zaak van economische ordening en planning zijn. In dit nummer worden een radicale en gematigde aanpak vergeleken op hun effectiviteit. Zijn er bij deze actualisering lessen uit het verleden, ook het Barchemverleden, te trekken?

De Engelse socioloog Frank Furedi vraagt waar de kritische rol van de intellectuelen is gebleven. Zijn oproep laat zich in een verrassend breder, ook godsdienstig, kader plaatsen. Dat is ook een Barchemse traditie, zoals die is gevormd door de vrijzinnige intelligentsia die de kern van de Woodbrookers vormde. Denk aan alle publicaties van een Van Holk met zijn Heilige Wake en de waakzaamheid van Banning en consorten ten aanzien van alle totalitaire systemen.

Zo ziet men steeds weer de wisselwerking van verleden, heden en toekomst, waarvan de beschrijving een van de doelstellingen is die aan het Woodbrookers Cahier werd meegegeven.

Miskotte, Noordmans en 'de boodschap der Zwitsers'

Dat de Barchembeweging van origine niet exclusief vrijzinnig heeft willen zijn, blijkt uit de prominente leden in de vooroorlogse tijd die theologisch in het spoor zaten van de gematigd-orthodoxe ethische richting in de hervormde kerk. Zij werden min of meer beïnvloed door wat wel genoemd wordt 'de Zwitserse theologie' van Barth, Brunner en Thurneysen. Zo bijvoorbeeld G. van der Leeuw, D. Tromp, J. de Zwaan en vooral de in Barchem meest actieve K.H. Miskotte en O. Noordmans, aan welke twee laatsten wij deze rubriek wijden.

Vrijdag 29 september 1933 schrijft de hervormde predikant Miskotte, toen te Haarlem: 'Adwaita-avond, Laan van Meerdervoort 468, Den Haag. Mevrouw Dèr Mouw, lang en slank, in zwart, ontvangt. Voor de pauze 'causerie', na de pauze voordragen. Menno ter Braak komt binnen met kleine, donkere vrouw in hooggesloten zwartzijden blouse. Patijn jr., de man van Hetty Dèr Mouw spreekt veel over Het wezen der joodsche religie (Miskotte's dissertatie uit 1932, WL). Hij heeft veel gereisd in de Karpaten en kent iets van de gewoonten en gestes der chassidim. Mevrouw van Hille-Gaerthé, schrijfster van heel voortreffelijke meisjesboeken, staat thee te drinken bij de lesenaar en begint plotseling over Barchem, waar ze mij in 1920 ook heeft horen spreken over 'Brahman'.

Deze dagboek aantekening geeft in een notendop weer wat de functie was van Barchem voor theologen van verschillende pluimage: de mogelijkheid om buiten het kerkelijk bedrijf als intelligentsia te functioneren in een tijd dat predikanten in veel gevallen brede intellectuelen waren. De culturele

salon van de weduwe van de in 1919 overleden schrijver en filosoof Dèr Mouw blijkt in verbinding te staan met de Woodbrookers: mevrouw Van Hille is in 1933 nog steeds lid en van Ter Braak tal van eigen- en schoonfamilieleden. De genoemde lezing over Adwaita in 1920 is nog op een andere wijze memorabel omdat Miskotte daar zijn latere echtgenote Cor Cladder ontmoette (zij bleef ook als de vrouw van... lid). Begin jaren twintig was er nóg een literaire associatie toen de vrienden Arthur Müller Lehning en H. Marsman als beginnende twintigers de anarchist Bart de Ligt beluisterden. Voor Lehning werd dit de stimulans om economie te gaan studeren en zich zijn leven lang te wijden aan het anarchisme. In de jaren dertig correspondeerden Miskotte en Marsman in Barchembladen, onder andere over de joodse invloeden in de christelijke theologie.

Dan is er een dagboeknotitie, van 2 december 1918, waarin Miskotte als 24-jarige expliciet schrijft wat hij toen vond van Barchem: 'De Woodbrooke-vroomheid, die religieuze kleur, maar dynamisch verdiept en uitgebouwd tot een wereldbeschouwing en als het kan tot een eigen houding op sociaal, staatkundig, wetenschappelijk en cultureel gebied - dat zou me lijken.'

Het is te begrijpen dat als een (beginnend) theoloog uit de gematigd-orthodoxe traditie, en dat geldt ook voor zijn een generatie oudere vriend O. Noordmans, zich zo verstaat met Barchem, theologische finesses er minder toe doen. Men zocht intellectueel-artistiek contact en een podium om ideeën uit te wisselen, letterlijk bovenop en beneden de berg, figuurlijk in Barchembladen en Het Kouter. Theologie en de literaire bent stonden toen veel minder ver van elkaar dan ze nu doen! Noordmans was, zeker in de aanvang, leerling en geestverwant van J.H. Gunning jr. in Leiden, met Chantepie de la Saussaye behorend tot de voormannen van de ethische theologie. Zij grensden aan de vrijzinnigheid door hun openheid voor de cultuur. Zo was de vrijzinnige Roessingh ook een leerling van

De vrienden Miskotte en Noordmans waren vaak in Barchem.

De la Saussaye. Later kwam Noordmans onder sterke invloed te staan van de zogenoemde ‘Zwitserse theologie’ van Barth, Brunner en Thurneysen, ook wel de dialectische theologie genoemd. Het knarste hier en daar wel met de ethischen, maar dat stond niet in de weg dat Noordmans Karl Barth in Nederland heeft geïntroduceerd en samen met Miskotte ervoor gezorgd heeft dat de invloed doorwerkte. Men moet overigens niet aan epigonendom denken, want daarvoor waren ze veel te zelfstandig en ook indachtig wat Barth zelf altijd zei: ‘Wees een man! Volg mij niet na!’ Trouwens, Barth heeft het nodige van Miskotte geleerd.

Volgens de theoloog J.M. Hasselaar, de belangrijkste bezorger van Noordmans’ verzameld werk, is deze niettemin levenslang leerling van Gunning gebleven. ‘Zij beiden verdedigden de niet-scholastieke zekerheid die tegen de verandering der tijden opgewassen is en zochten hartstochtelijk naar het leven van de kerk die zich de kritiek van het wereldgebeuren aantrekt zonder daaronder te bezwijken’, aldus het voorwoord in het verzameld werk. Zo kon het dat zowel Noordmans als Miskotte genuanceerd stonden tegenover de vrijzinnigheid. Beiden hadden H.T. de Graaf, hoogleraar in Leiden en voorzitter van de Woodbrookers na Roessingh, hóóg, voor Noordmans zeker

naast de laatstgenoemde. Blijkens boekbesprekingen had Noordmans minder affiniteit met Van Holk, ook Barchemlid. Zowel Miskotte als Noordmans voelden een afstand tot de links-vrijzinnige G.H. van Senden, de voorman van de Barchemse Gedifferentieerden, maar genegeerd werd deze ook weer niet blijkens de boeken die van hem werden besproken en het podium, zoals in het Woodbrookershuis, dat met hem werd gedeeld. In het algemeen had men moeite met het negentiende-eeuwse karakter van veel vrijzinnigheid, speciaal waar die monistisch getint was. Maar in een man als Horreüs de Haas werd weer wel diens liefde voor de grote kerk opgemerkt en gedeeld. De vrienden Miskotte en Noordmans zullen bij alle leeftijdsverschil veel over theologische kwesties gesproken hebben, juist ook buiten Barchem, bijvoorbeeld als de jongere vanuit zijn vakantieadres in De Steeg kwam aanfietsen in het Gelderse Laren, waar Noordmans als studieuze dorpspastor (hij werd nooit hoogleraar, kreeg wel een eredoctoraat) zijn hervormde gemeente hoedde. Van 1923 tot 1943 staat hij daar en de nabijheid van het Woodbrookershuis in zijn vooroorlogse gloriejaren zal voor hem, uit Friesland afkomstig, zeker attractief zijn geweest.

In de winter van 1928/’29 werkt Noordmans mee aan een speciaal dubbelnummer van Barchembladen over ‘hedendaagsche cultuur’. Hij draagt bij de beschouwing Daad en Lot, die door Miskotte wordt besproken, te midden van de auteurs H.T. de Graaf, Hendrik de Man, J.D. Bierens de Haan, Henriette Roland Holst, H. Marsman, Bart de Ligt en Gerard Brom. Eerder in 1928 was Noordmans inleider geweest op de cursus Autonomie der cultuur. Hij behandelde het thema Neutraliteit, met verder op het programma J.J. Thomson (Religie, element of achtergrond ener cultuur), mejuffrouw H.W. Crommelin (Bijbelstudie over 1 Cor.9: 19-23) en S.H.N. Gorter (Positiviteit en verdraagzaamheid).

Het Woodbrookersjaarboekje van 1928/’29 doet verslag van een zomercursus over Verlossing, waar G. van der Leeuw

en D. Tromp inleidingen hielden met een samenvatting door Tromps echtgenote. Dezelfde zomer bespreekt Miskotte ‘het demonische’ op een cursus gewijd aan ‘Enkele typen van geloofsovertuiging, geïllustreerd aan enkele personen’. In de jaren veertig zouden Miskotte en Tromp in Amsterdam-Zuid het werk onder randkerkelijken ter hand nemen.

In 1930 handelde Noordmans in Barchem over het Beginsel van verdraagzaamheid en samenwerking. Met G.J. Heering (Vormen van kerkbegrip), W. Noordhoff (Streven naar kerkvernieuwing), G.H. van Senden (Wat tot strijd voert en strijd opheft) en C.J. Bleeker (Sluiting over het thema Una Sancta).

Dan komt in de laatste week van juli 1937 Noordmans met zijn ‘Boodschap der Zwitsers’ voor maar liefst zestig deelnemers die hadden ingetekend op de cursus Vraagstukken voor hedendaags christendom. Het spectrum is breed, want naast de theologie van Barth en Brunner figureren onder andere P. van Schilfgaarde met De boodschap van Keyserling, R. Houwink met Christendom en staat, J.J. Thomson met De boodschap van Oxford, mejuffrouw ds. W.G. Wiardi Beckman met De kerk. In dit gezelschap stelt Noordmans blijkens het verslag in het jaarboekje tegenover elkaar de door hem vertolkte ‘theologie der crisis versus een bepaald soort vrijzinnigheid waar geen openingen en sprongen zijn’.

De betekenis van Noordmans nú werd eerder dit jaar vertolkt door Ikon-radiopastor Bram Grandia, die overigens mede de Woodbrookers vertegenwoordigt in het beheersstichting van ons landgoed. Hij zei in de zondagmorgenrubriek Ikoon van de week over Noordmans ‘dat deze God niet wilde reserveren voor de kerk’ en dat de kritische geest die de Larense theoloog ten opzichte van het nationaalsocialisme tentoonspreidde ook nu nog van groot nut is met het oog op de bedreigingen van de mens nu.

Barchems gemeenschapsdenken verwant met Duits debat over de moderniteit

Als het gaat om de geestelijke wortels van de Nederlandse Woodbrookers wordt vrijwel direct en uitsluitend verwezen naar de Engelse quakers-Woodbrookers. Daarmee wordt over het hoofd gezien de invloed van Duitse denkers rond 1900 en dan gaat het zeker niet alleen om Walther Rathenau, die als een belangrijke exponent kan worden gezien van het intense debat dat in Midden-Europa werd gevoerd over de moderniteit. Dat zou ook kloppen met de sterke affiniteit en uitwisseling vanuit Nederland met de Duitse cultuur van honderd en meer jaar geleden.

In de geschiedschrijving van Barchem komen de Cadbury's, de quakerfabrikanten in Birmingham, en het Woodbrooke studie- en bezinningscentrum steevast naar voren als inspiratiebron.

Dat is ook een hard gegeven en in ons verenigingsorgaan is hierop voortgeborduurd door een jaar of tien geleden uitgebreid te schrijven over de Woodbrookers en de tuinstad, met als uitgangspunt Bournville bij Birmingham. Later is de wijkgedachte in Nederland gerelateerd mede aan het gedachtegoed van de Woodbrookers. Het verbindende centrale punt is de afkeer van de grote stad, die wordt gezien als centrum van kapitalisme, waar de menselijke vervreemding toeslaat omdat alles draait om de ruilwaarde in een geatomiseerde samenleving van losse individuen die uit zijn op genot en gewin, jongeren die als asfaltjeugd worden aangeduid, kortom: de massamens, die géén kans zou krijgen als we maar overzichtelijke gemeenschappen hadden waar mensen elkaar in het oog houden en het eigen

samenlevingspatroon koesteren. Dit alles vormt de constante in het cultuurpessimisme van de laatste honderdvijftig jaar. Nu handelde George Cadbury bij zijn initiatief tot de bouw van Bournville als pragmatische Engelsman op religieus-sociale titel door de werknemers van zijn chocoladefabriek uit de slums van Birmingham te halen en licht en lucht te verschaffen in een tuindorp met overzichtelijke verhoudingen en groente uit eigen tuin. In Duitsland was in de periode 1880-1930 de afkeer van de grote stad zeker zo heftig maar meer ideologisch bepaald. De Großstadt stond aan 'de verkeerde kant' van een reeks tegengestelde begrippen als socialisme/conservatisme versus kapitalisme/liberalisme, ambacht-industrie, Gemeinschaft-Gesellschaft, Kultur-Zivilisation, Die Seele-Mechanisierung, gevoel-rede, charismatische persoon-gevangen in 'ijzeren kooi', dorp/kleine stad-grote stad, betovering-onttovering. Deze tegenstellingen, grosso modo onder de noemer warm-koud, werden druk besproken in het debat over de zich baanbrekende moderne samenleving dat in de periode rond 1900 nergens zo intensief en meeslepend was als in de Duitse cultuur. Als belangrijkste deelnemers aan dit debat zijn te noemen Ferdinand Tönnies, Max Weber, Ernst Troeltsch, Walther Rathenau, Werner Sombart, Oswald Spengler, Friedrich Naumann, Georg Simmel en Karl Scheffler. Zij kwamen uit verschillen hoeken van wetenschap en praktijk, maar overstegen ieder hun discipline, waren doorgaans ambivalent in de beoordeling van de contraire begripswerelden op wat aanvankelijk hun eigen terrein was en veranderden in de loop van de veranderingen in de tijd ook nogal eens van positie. Ook de lof van de 'koude' kan namelijk worden gezongen, zoals vooral blijkt bij Max Weber in zijn pleidooien voor een illusieloze, waardevrije wetenschap. Dit alles bijeen maakt het onmogelijk om ooit tot definitieve gevolgtrekkingen te komen in een samenvattende beschrijving, niet van het geheel en zelfs niet van afzonderlijke figuren. Waar we hier mee geconfronteerd worden is het creatieve denken in zijn paradoxen en tegenspraken, het

levendige debat zelf dat we moeten laten staan, met zijn van persoon tot persoon wisselende kleur en dat als zodanig onvergankelijke waarde heeft. Als het een onbevredigende uitkomst is om niet tot generale conclusies te kunnen komen - en dat is het - bedenk dan de troostvolle woorden van Sigmund Freud die heeft gezegd dat juist een tot grote hoogte opgevoerd vermogen om dit soort spanning vol te houden iemand tot 'een held van de beschaving' maakt. Ambivalentie die volledig is verwerkt, 'die het vlees net zozeer heeft doortrokken als het denken en de geest', die heeft Freud dus juist positief op het oog.

De Nederlandse Woodbrookers kwamen, getuige ook de naamgeving van de werkverbanden, na hun Engels geïnspireerde start, al snel in de ban van een gemeenschapsdenken dat loopt langs de 'warme' lijn van de aangegeven Duitse contraire begrippen. En dan blijkt het niet uit te maken of dit geschiedt op basis van (religieus-) socialistische inzichten of vanuit een conservatieve gezindheid. Zelfs links-liberalisme komt in aanmerking als we er voor de Duitse situatie op letten dat een man als Walther Rathenau, die toch overwegend 'Die Seele'-kant vertegenwoordigde, voor de Deutsche Demokratische Partei (DDP) kandidaat heeft willen zijn. Anders ligt het bij Werner Sombart. Deze econoom en socioloog begon als socialist en preees het Communistisch Manifest van Marx en Engels als het mooiste pamflet van de negentiende eeuw, om vervolgens als onvervroren conservatief te eindigen (waarbij trouwens de vraag gesteld kan worden of ook het Communistisch Manifest niet is doordrongen van conservatieve, liever zelfs: reactionaire noties, waar wordt terugverlangd naar idyllische verhoudingen die geheerst zouden hebben voor het liberaal-kapitalistische tijdperk).

Dat Sombart in Woodbrookerskring werd gelezen blijkt uit een passage van Banning in Barchembladen van januari 1932. Hij schrijft daar: 'De kritiek die er van onze zijde op het kapitalisme wordt uitgeoefend zal dankbaar gebruik maken

van b.v. de economische ontleding van Marx, Sombart e.a.; onze laatste en hoogste maatstaf van kritiek ligt tenslotte in het rijk der ziel, waarvan het geloof spreekt.' Enkele jaren later wijdt Ed. van Cleeff in zijn boek Sociaal-economische Ordening een hoofdstuk aan Werner Sombart.

Als Banning zojuist 'het geloof' laat spreken van 'dat rijk der ziel', dan is niet over het hoofd te zien dat dit begrip vooral bij Walther Rathenau is te vinden, waar het staat tegenover 'mechanisering'. Rathenau is zonder enige twijfel voor de Woodbrookers dé ingang is geweest tot het Duitse debat over moderniteit. Het heeft geen zin dit met passages uit jaarboeken en tijdschriften nu te gaan bewijzen - de verwijzingen zijn eenvoudig legio aanwezig. Wij herinneren slechts aan het proefschrift van J.A. de Koning uit 1930 en wederom Ed. van Cleeffs studie over ordening.

Het verdient de aandacht dat niet eenzijdig werd gewed op 'Die Seele' bij Rathenau maar dat vooral in de zakencursus met practici uit het bedrijfsleven de uitdaging van de ambivalentie werd aangegaan, ook met zoveel woorden, door de bedrijfskundige inzichten van de AEG-president niet te negeren. Vergeleken met Rathenau en Sombart is een zeer annex denker als Max Weber in Woodbrookerskring niet op te merken. Zijn naam zijn wij althans tot dusver in de annalen niet tegengekomen. Dat is merkwaardig juist omdat Weber zoveel werk heeft gemaakt van de studie van het puritanisme, het sobere protestantisme, in zijn relatie tot het kapitalisme. Daarbij had Weber veel interesse voor de Angelsaksische quakers. De enige passage, ons bekend, welke zou kunnen wijzen op bekendheid met Max Weber noemt niet zijn naam maar wel zijn invalshoek. Barchempublicist M.J.A. Moltzer stelde namelijk op een cursus van de Arbeiders Gemeenschap in de zomer van 1926: 'Calvijn en de Puriteinen brengen het kapitalisme door sparen en soberheid te prediken. Vandaar dat vooral in Calvinistische landen (...) het kapitalisme het eerst tot bloei kwam.'

Het ziekenhuis van Albert Schweitzer in Lambaréné bestaat honderd jaar

'Weil mein Meister es mir gesagt hat!' Dat antwoordde Albert Schweitzer later wanneer hem werd gevraagd waarom hij in 1913 - nu honderd jaar geleden - een veelbelovende carrière in Europa had opgegeven voor hospitaalwerk in Centraal-Afrika. Werk waar later kritiek op kwam, omdat het niet meer aan de nieuwe eisen van ontwikkelingshulp zou voldoen. Maar een ware pionier is hij gebleven.

Jeugd

Albert Schweitzer werd op 14 januari 1875 geboren in de pastorie van Kaysersberg, in de Duitse Elzas, het tegenwoordige Franse departement Haut-Rhin. Hij was het tweede kind van Ludwig Schweitzer, waarnemend Luthers predikant. Zijn moeder Adèle was een domineesdochter. Samen met zijn broer en drie zusjes beleefde hij naar eigen zeggen een gelukkige jeugd in het kleine dorp Günsbach in het Münsterdal (nabij Colmar). Albert was een ziekelijk kind, wat men aan de sterke, gezonde man van later niet zou afzien. Hij was ook, en dat is nog vreemder, laat met lezen en schrijven en leerde slecht. Hij noemde zichzelf een traag en dromerig kind. Daarom dwong hij zich, toen hij opgroeide, om juist die onderwerpen te leren beheersen die moeilijk voor hem waren, zoals het Hebreeuws.

Vanaf zijn vijfde jaar kreeg de muzikaal zeer begaafde Albert les van zijn vader op een tafelklavier; zo ontwikkelde hij zijn muzikale talenten. Toen hij zeven jaar oud was had hij al een psalm gecomponeerd en speelde hij op het harmonium koraalmelodieën met zelf ontwikkelde harmonieën. Op zijn

achtste jaar begon hij kerkorgels te bespelen, een hartstocht die hij van zijn grootvader geërfd had. Albert ging eerst naar school in Günsbach en wat later in Münster. Vanaf 1885 volgde hij het gymnasium in Mülhausen.

Zijn vader had dit onderwijs voor hem waarschijnlijk nooit

kunnen betalen, maar Albert werd door zijn oudoom in huis opgenomen. Hij kwam onder strenge tucht te staan, waarvoor hij later zijn diepe dankbaarheid uitte. Op 18 juni 1893 haalde hij met tamelijk middelmatige eindcijfers zijn eindexamen.

Musicus

In 1893 bezocht Albert Schweitzer Parijs en maakte hij kennis met de grote Parijse organist Charles-Marie Widor van wie hij een leerling werd en met wie hij bevriend raakte. De orgelles werd bekostigd door een oom die koopman in Parijs was. Schweitzer was bijzonder geïnteresseerd in de muziek van Bach en bestudeerde onder andere de religieuze elementen in diens muziek. Daaruit voortvloeiend ontwikkelde en publiceerde hij een eenvoudige, onopgesmukte stijl van uitvoeren, waarvan hij vond dat die meer paste bij Bach en zijn tijd. Dit werkte hij uit in het boek over Bach, dat hij in 1905 schreef op verzoek van Widor. Schweitzers boek zette een trend die tot op de dag van vandaag de stijl van uitvoeren van Bachs muziek beïnvloedt. Hij stond ook bekend om zijn actieve belangstelling voor de constructie van het orgel.

Schweitzers huis te Günsbach is nu een museum met een archief.

Tijdens zijn verblijf te Lambaréné had Schweitzer de gewoonte om dagelijks te musiceren tijdens de avondwijdningen. Soms gingen er zelfs enkele maanden voorbij dat het hierbij bleef. Maar dan werd hij weer door zijn eigen genialiteit bezielde en oefende en musicerde hij iedere avond. Een van zijn belangrijkste activiteiten in zijn latere jaren, het bouwen van extra ziekenzalen, leed daar niet onder. Schweitzer ging over het algemeen een uur voor het avondeten, wanneer het werk buiten klaar was, aan de piano zitten. Om te oefenen zette hij zich niet aan zijn zwarte scheepspiano maar aan een tweede instrument, bruin, nieuwer en beter.*

Studiejaren

Op het gymnasium was Schweitzers voorliefde voor geschiedenis opgevallen; ook de actuele politieke ontwikkelingen hadden zijn grote interesse. Na het gymnasium begon hij in 1893 in Straatsburg met de studies theologie en filosofie, slechts onderbroken door zijn militaire dienstplicht in 1893-1894. Hij verdiepte zich de eerste jaren in het bijbelse Nieuwe Testament en het leven van Jezus van Nazareth. Niet de dogmatische kant van het christendom boeide hem, maar de ethische. In 1898 leerde hij de Duits-joodse Hélène Breslau, zijn latere echtgenote, leren kennen. Deze had, voor die tijd zeer modern, een aantal cursussen gevolgd en was lerares geworden. Daarnaast deed ze vrijwilligerswerk. In dat jaar studeerde Schweitzer een half jaar in Parijs, zowel aan de Sorbonne als bij Widor. Hij bleef ook op muzikaal vlak bezig, als orgelbegeleider bij Bachconcerten. Ook leerde hij hier de opera's van Wagner kennen. Na zijn eerste staatsexamen theologie in datzelfde jaar besloot hij zich, gesteund door een beurs, op de filosofie toe te leggen. Hij volgde opnieuw orgellessen van Widor en bestudeerde de filosoof Immanuel Kant.

In de zomer van 1899 reisde Schweitzer af naar Berlijn, om zich nader te verdiepen in de filosofie. Hier leerde hij onder

andere de theoloog Adolf von Harnack en de psycholoog Carl Stumpf kennen, evenals de bredere academische wereld en geestelijke kringen in Berlijn. De stad beviel hem zeer, behalve de nieuwere orgels. Schweitzer vond de klank dreunend en droog. Eind juli dat jaar keerde hij terug naar Straatsburg en promoveerde op Kant.

Werkzaam in Straatsburg

Een jaar later rondde Schweitzer zijn theologiestudie af met een proefschrift over het Avondmaal. Inmiddels was hij als hulppredikant verbonden aan de Sint Nicolaïkerk te Straatsburg. Bij de catechisanten probeerde hij de essentie van het evangelie zo goed mogelijk in te prenten, opdat ze zich die levenslang zullen herinneren. Bij velen slaagde hij daar ook in, zoals uit latere correspondentie blijkt. Ieder jaar kon hij drie maanden vrij nemen om zich te concentreren op verdere studie en zo reisde hij nog regelmatig naar Parijs. Daar hield hij - in het Duits - colleges over filosofen als Nietzsche en Schopenhauer, en schrijvers als Hauptmann, Sudermann en Goethe.

In 1902 begon Schweitzer colleges te geven aan de theologische faculteit in Straatsburg en in 1905 publiceerde hij de biografie over Bach in het Frans. In datzelfde jaar voltooide hij ook een studie over de bouw van het orgel waarna hij met zijn studie medicijnen begon, om tropenarts in Afrika te worden. Al langer liep Schweitzer rond met het idee iets te doen aan het voor hem onbegrijpelijke gegeven dat hij een gelukkig leven mocht leiden, terwijl er zoveel met leed en zorg kampten.

Drukke jaren braken aan want naast zijn studie medicijnen bleef

In Deventer werd in 1975 een bronzen standbeeld van Albert Schweitzer onthuld van Pieter de Monchy.

hij werkzaam als orgelspeler in Parijs en speelde hij ook in Barcelona. Tevens was hij actief als predikant en docent in de theologie in Straatsburg. Wel legde hij in 1906 zijn functie neer als directeur van het theologische seminarium. Toch had hij regelmatig een vermoeidheidscrisis, met name tijdens examendagen.

Op 11 april 1908 bevestigde Schweitzer te Straatsburg het echtpaar Theodor en Elly Heuss-Knapp in het huwelijk. Heuss zou in 1949 de eerste president worden van de Duitse Bondsrepubliek. Elly was een goede vriendin van Albert.

In oktober 1911 volbracht Schweitzer zijn medisch staatsexamen, waarna hij nog slechts een jaar in een kliniek moest werken en een dissertatie moest schrijven om als arts aan het werk te mogen. Voor zijn proefschrift onderzocht Schweitzer vanuit medisch oogpunt of Jezus' messiasverwachting ontsproot aan een geestesziekte. Zijn conclusie was ontkennd. Tijdens het schrijven van dit proefschrift, begon hij zich voor te bereiden op zijn reis naar Afrika.

Hij trouwde met Hélène Breslau, die hem hielp bij het afronden van al het literaire werk voor het vertrek naar Gabon. In de lente van 1912 trok hij andermaal naar Parijs, ditmaal om tropische ziekten te bestuderen en het nodige in te kopen om zijn werk in de tropen te doen.

Theoloog

Vanaf 1902 was Schweitzer dus privatdocent theologie aan de universiteit van Straatsburg. Vervolgens werd hij hoofd van het theologisch seminarie van Sint Thomas. Naast zijn vele activiteiten wilde hij zich graag nuttig maken voor behoeftigen en kansarmen, maar dat liep telkens op niets uit. Er bleek een kloof te bestaan tussen Schweitzers milieu en de mensen die hij wilde helpen. In de herfst van 1904 kwam hij in aanraking met het Parijse zendingsgenootschap en besloot medicijnen te gaan studeren om zich nuttig te maken als tropenarts in de Franse kolonie Gabon. Uiteindelijk begon hij eind 1905

in Straatsburg aan zijn studie medicijnen. Velen verklaarden hem voor gek dat hij een muzikale en wetenschappelijke carrière 'weggooide', maar hij zette door. Hij bleef overigens theologische colleges geven en preken, zodat zijn dagen zeer gevuld waren. In 1912 stopte hij hiermee en nam hij ontslag als predikant van de Sint Nicolaïkerk.

Het boek *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, dat hij als jong theoloog publiceerde, vestigde zijn reputatie als nieuwtestamenticus. Het verscheen voor het eerst onder deze titel in 1906. In deze studie van eerdere levensbeschrijvingen van Jezus van Nazareth interpreteerde hij het spreken en handelen van Jezus in het licht van diens eschatologische overtuiging. Hij schaarde zich daarmee grotendeels aan de zijde van Johannes Weiss en diens werk *Die Predigt Jesu vom Reiche Gottes* uit 1892. Schweitzer kwam in zijn boek tot de slotsom dat Jezus niet zozeer om zijn leer (hoewel hij de morele waarde van bijvoorbeeld de Bergrede hoog aansloeg) dan wel om zijn wilskracht het navolgen waard is, om een willen dat volgens Schweitzer vooral gericht is op de morele vernieuwing van de mensheid. Hij vergrootte zijn reputatie met een aantal andere nieuwtestamentische studies, zoals *Die Mystik des Apostels Paulus* in 1930. Hieruit blijkt temeer zijn belangstelling voor de bijbelse messiaanse verwachting, christelijke eschatologie, verlossing van het lijden en de vervulling van de belofte van het Koninkrijk van God. Overigens is zijn werk ook gekleurd door een enigszins pantheïstische inslag en door zijn belangstelling voor filosofie.

Ziekenhuis te Lambaréné

In 1913, nu precies honderd jaar geleden, promoveerde Schweitzer in de medicijnen. Nadat hij het Parijse zendingsgenootschap had overtuigd dat hij enkel als arts en niet als vrijzinnig christen en predikant naar Afrika zou afreizen kreeg hij van het Franse ministerie van Koloniën toestemming om op reis te gaan. Daartoe ging hij, vergezeld door zijn echtgenote, eind maart sloop te Bordeaux om na

De barakken te Lambaréné zijn in aanbouw.

een reis van drie weken in Andende - Gabon (toen deel van Frans Equatoriaal Afrika) aan te komen. Het was de eerste van veertien reizen naar Afrika, alwaar hij in totaal meer dan dertig jaar zou verblijven en werken. In Gabon werden zij door missionarissen, zoals het echtpaar Morel, hartelijk ontvangen. In de zendingspost Andende, nabij Lambaréné, wilden zij op eigen kosten een ziekenhuis stichten en medische hulp verlenen. Bij vrienden en kennissen was veel geld ingezameld, en met zijn concerten, publicaties en lezingen had Schweitzer zelf ook behoorlijk wat bij elkaar gebracht. Bijzonder was het juist dat veel Duitse vrienden geld gaven voor het werk in Frans koloniaal gebied. Vanaf het eerste begin stroomden de patiënten toe. De naam Lambaréné, die het ziekenhuis nog steeds draagt - want het is met talrijke gebouwen, barakken, aanplantingen, wegen en pleinen tot een dorp uitgegroeid - wordt in de loop der jaren voor iedereen een begrip, dat zich zowel met de naam Albert Schweitzer als met zijn uitdrukking 'Eerbied voor het leven verbonden heeft. Eerder was er in Lambaréné nog nooit een zendingsarts werkzaam geweest. Na maanden verrees er een primitieve barak aan de oever

van de Ogowe-rivier, het begin van het latere ziekenhuis. Hier werd begonnen met de behandeling van zieken, op een tijdstip waarop nog niemand sprak over ontwikkelingshulp en technische samenwerking. Van alle kanten stroomden mensen toe die medische hulp nodig hadden. De Schweitzers hadden van 's morgens vroeg tot 's avonds laat hun handen vol aan het werk; allen - ook zij die door lokale medicijnmannen waren opgegeven - werden behandeld. Tot zijn geluk kon Schweitzer een aantal van deze opgegeven mensen toch genezen; deze keerden huiswaarts en verspreidden het nieuws van hun genezing en zodoende kwamen er steeds nieuwe patiënten. In 1924 ging hij voor de tweede keer naar Lambaréné. Hij trof er een vervallen ziekenhuis aan want de uit bamboe opgetrokken gebouwen waren na zeven jaar ingestort. Schweitzer liet de noodzakelijke reparaties verrichten en begon met nieuwbouw en uitbreiding. Hij kreeg ook hulp van een arts en een verpleegkundige. Toen uitbreiding op de bestaande locatie in Andende niet haalbaar leek, besloot Schweitzer tot verplaatsing van het ziekenhuis. Drie kilometer stroomopwaarts werd hem een beter en groter terrein toegewezen. Met beperkte middelen slaagde Schweitzer erin de bouwplaats geschikt te maken als nieuwe ziekenhuislocatie. Uiteindelijk werd het nieuwe ziekenhuis een compleet dorp, waarnaartoe begin januari 1927 verhuisd werd. In de loop van de zomer werden er meerdere barakken bijgeplaatst; er konden toen meer dan tweehonderd zieken en hun begeleiders opgenomen worden. Ook al stroomde de Ogowe langs, zuiver drinkwater bleef een probleem. Daartoe construeerde Schweitzer een uitgekiende waterhuishouding. Begin 1939 keerde Schweitzer weer eens terug naar Europa. De oorlogsberichten bewogen hem echter om na tien dagen opnieuw naar Lambaréné te gaan. Hij deed eerst de noodzakelijke dingen en legde vóór de aanstaande oorlog een voorraad aan van de allernoodzakelijkste materialen. Hij wilde zijn ziekenhuis in deze moeilijke tijden niet alleen laten. Ook in Lambaréné waren er schermutselingen tussen de vrije

Fransen en die van de Vichy-regering. Schweitzer verpleegde gewonden van beide groeperingen. Schweitzers vrouw wilde hem niet alleen laten en via avontuurlijke routes lukte het Hélène via Portugal en Angola om Lambaréné te bereiken. Tot 1948 werd hij door de oorlogssituatie in Europa gedwongen in Lambaréné te blijven. Vanaf 1948, drie jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, kon hij weer vrij reizen, spreken en concerten geven, niet alleen in Europa, maar ook in de Verenigde Staten, om daarmee geld voor Lambaréné in te zamelen. Afgewisseld met zijn werk in Afrika bleef hij dit, voor zover zijn gezondheid het toeliet, doen tot zijn dood in 1965. In 1951 ontving hij de prestigieuze Vredesprijs van de Duitse Boekhandel. Met het geldbedrag verbonden aan de Nobelprijs voor de Vrede in 1952 kon hij eindelijk zijn lepradorp afbouwen. In 1954 werd hij opgenomen in de exclusieve Orde 'Pour le Mérite'.

De laatste twee decennia van zijn leven sprak hij zijn bezorgdheid uit over de wapenwedloop in de wereld en het gevaar van een atoomoorlog. Op de top van zijn roem maakte hij zich ongeliefd bij de grote mogendheden door rigoureuze stelling te nemen tegen de kernproeven. Vooral vanuit Duitsland en Zwitserland ontmoette hij veel kritiek. Hij werd daarbij als racist en uitbouter afgeschilderd, zijn ziekenhuis zou verouderd zijn en hij zou achterhaalde medische methodes toepassen. Al deze zaken lieten hem ogenschijnlijk koud en hij concentreerde zich verder op zijn strijd, totdat op 10 oktober 1963, tot zijn grote vreugde, een verbod op alle kernproeven tot stand kwam.

Eerste Wereldoorlog

Nog even terug in de tijd: de beide wereldoorlogen waren sterk bepalend. Tijdens Schweitzers eerste verblijf in Afrika brak de Eerste Wereldoorlog uit. Als Duitser op Frans grondgebied kreeg hij huisarrest en werd hij officieel krijgsgevangen verklaard; ook mocht hij geen

medische handelingen meer verrichten. De lokale bewoners protesteerden samen met de aanwezige blanken, tegen dit besluit. Het gebrek aan contact met Europa vanwege de oorlog en de tropische omstandigheden vroegen veel van de Schweitzers. Van financiële ondersteuning door hun vrienden uit de Elzas waren ze nu afgesloten. Om te kunnen leven en materiaal te kunnen aankopen waren ze op kredieten van het Parijse zendingsgenootschap aangewezen. Tijdens zijn internering begon hij aan een cultuurfilosofisch boek over het herstel van de beschaving. Na enkele maanden werd zijn bewegingsvrijheid wat groter en mocht hij, omdat de mensen nu van medische zorg verstoken waren, ook weer als dokter werken. In deze periode ontwikkelde hij het thema 'Eerbied voor het leven', dat het centrale thema van zijn levensbeschouwing werd.

In september 1917 werden Schweitzer en zijn vrouw alsnog als krijgsgevangenen geïnterneerd in Frankrijk, aanvankelijk in een klooster in Garaison in de Franse Pyreneeën en later, in 1918, in Saint-Rémy-de-Provence. Schweitzer nam al zijn gedwongen rustperiodes te baat om verder te werken aan onder andere zijn boek 'Cultuur en Ethiek'. Hij zag deze wereldoorlog als een teken van verval van de beschaving, als een bewijs van zijn overtuiging dat een onverschillige, onnadenkende mensheid geregeerd wordt door de strijd om kennis en macht ten koste van anderen, en daarmee steeds meer schuld op zich laadt. Hij trachtte begrippen als liefde, toewijding, medelijden, deelgenootschap en solidariteit weer op de agenda krijgen, om de mensheid te stimuleren tot leven op een hoger plan.

In de zomer van 1918 keerden de Schweitzers naar de Elzas terug in het kader van een uitwisseling van gevangenen. Tezelfdertijd werd Schweitzer getroffen door een diepe depressie. Hélène, die toen in verwachting was, ging naar haar ouders in Straatsburg; Albert naar het ouderlijk huis te Günsbach.

Na de oorlog

Via medisch werk in Straatsburg en als hulppredikant in de Sint Nicolaïkerk aldaar kwam hij langzaam weer op de been. Ook bleef hij orgelconcerten geven. Hij maakte echter mee dat veel Duitsers, onder wie zijn schoonvader, uit Straatsburg werden uitgewezen, nu het onder Frans bestuur was gekomen. In een preek bracht hij in december 1918 voor het eerst zijn idee van 'Eerbied voor het leven' onder woorden: eerbied voor het leven zou verdere oorlogsgruwelen kunnen voorkomen. Op Schweitzers vierenvestigste verjaardag, 14 januari 1919, werd dochter Rhena Fanny Suzanne geboren; ze bleef enig kind. Kort voor Kerstmis van dat jaar werd Schweitzer uitgenodigd om in het voorjaar van 1920 naar Zweden te komen voor een lezing aan de universiteit van Uppsala. Door deze uitnodiging en het succesvolle verblijf in Zweden raakte hij uit de sombere gedachten dat zijn leven en loopbaan zouden zijn vastgelopen. Terug in de Elzas ging hij weer energiek aan het werk: schrijven, lezingen geven, concerten. Vanaf 1921 werkte hij volledig aan zijn cultuurfilosofie. In 1923 voltooide hij het boek 'Cultuur en Ethiek'. Reeds in 1919 was hij door de theoloog Nathan Söderblom uitgenodigd om na Pasen in 1920 op de Universiteit van Uppsala te komen spreken over cultuur en ethiek. Hij had er groot succes mee en vele spreekbeurten in heel Europa volgden. Zijn spreekbeurten en ook orgelconcerten dienden overigens niet alleen voor het verbreiden van zijn gedachtegoed, maar ook om de nodige geldelijke middelen bijeen te brengen voor het werk in Lambaréné. Zijn eigen spaarpot had hij voor dat doel al ruimschoots aangesproken. Zoals eerder gemeld, keerden Schweitzer en zijn vrouw in 1924 naar Lambaréné terug waar hij een vervallen ziekenhuis aantrof...

Filosoof

Het kernpunt van Schweitzers filosofie is de term 'Eerbied voor het leven'. Schweitzer heeft met deze woorden niet alleen uitdrukking willen geven aan zijn diepste mystieke ervaringen,

het is ook een basisconcept voor de ethiek. In zijn ogen was de beschaving in verval vanwege een algemeen gebrek aan de wil om lief te hebben. Naar zijn stellige overtuiging moet men al het leven eerbiedigen en daarmee ook liefhebben. Hiermee ging hij lijnrecht in tegen de filosofie van Friedrich Nietzsche. Hij had meer op met de denktrant van de Russische schrijver Leo Tolstoj, wiens werk hij bewonderde. Tolstois boek *De Biecht* sprak Schweitzer bijzonder aan. 'In Rusland liet Tolstoj de macht van het ethische denken van Jezus zien. Met name komt dit naar voren in 'De Biecht', waarin Tolstoj het oerchristendom beschreef', aldus Schweitzer.

Sommige tijdgenoten vergeleken Schweitzers denken met dat van Franciscus van Assisi, wat hij niet tegensprak. Zijn persoonlijke credo was 'Ik ben leven dat leven wil, te midden van leven dat leven wil'.

Met 'leven' bedoelde hij elk levend mens, dier en ding in de gehele kosmos. Hij bepleitte een soort spirituele verhouding tot het grote geheel, zag dat als een vorm van overgave aan het leven en aan de liefde tot al wat leeft. Op deze overtuiging bouwde hij zijn benadering van 'cultuur en ethiek', waarover hij zijn hele verdere leven bij allerlei gelegenheden sprak. Hij hoopte dat hij daarmee wezenlijk bijdroeg aan een nieuwe renaissance van de mensheid. Een mensheid, bepleitte hij, die nadenkt en zich daardoor bewust wordt van zijn omringende leven en daarmee met een nieuwe liefde en met vernieuwde wilskracht omgaat. Autonoom nadenken over de waarheid, de essentie van het leven, zou volgens Schweitzer resulteren in het verkrijgen van de noodzakelijke innerlijke kracht tot het doen van nobele, verheven daden ten gunste van al wat leeft. Schweitzer werd alom gerespecteerd voor het in praktijk brengen van zijn eigen theorie.

Het intrigerende van Schweitzer is dat hij niet alleen filosoof en ethicus was maar ook in hoge mate een practicus. Zijn praktische levenshouding bestond met name uit: eerbied voor de integriteit van lichaam en geest, omarming van culturele en sociale diversiteit, acceptierend ten opzichte van

denkrichtingen, minderheden, gemeenschappen en culturen. Maar ook: meer daden dan woorden, of ten minste: de daad bij het woord.

Epiloog

Nadat hij de voorafgaande dagen nog veel gasten had ontvangen, voelde Schweitzer zich op 23 augustus 1965 vermoeider dan anders. Hij merkte dat zijn krachten snel afnamen en liet zich de volgende dagen per jeep over het terrein van het ziekenhuis rijden, waarbij hij alle gebouwen bedachtzaam in zich opnam, alsof hij ze voor het laatst zag. Op zaterdag 28 augustus ging hij na het ontbijt op zijn bed liggen en stond niet meer op. Albert Schweitzer stierf in zijn eigen ziekenhuis - kort voor middernacht - op 4 september 1965 in Lambaréné, 90 jaar oud.

Zijn dood werd door de tamtam snel aan de hele bevolking van Gabon bekendgemaakt, zodat de volgende dag bij zijn begrafenis velen aanwezig waren om hem uitgeleide te doen. Hij werd begraven naast de as van zijn vrouw, die in 1957 in Zürich was overleden en in Lambaréné was bijgezet.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam het ziekenhuis te Lambaréné in een financiële crisis terecht. Op initiatief van Max Caulet, de toenmalige directeur van het ziekenhuis, werd toen de Fondation Internationale de l'Hôpital du Dr. Albert Schweitzer de Lambaréné opgericht. Sindsdien neemt ook de staat Gabon een deel van de kosten van het ziekenhuis voor zijn rekening. Op 17 januari 1981, achtenzestig jaar na de aankomst van Albert Schweitzer werd een nieuw ziekenhuis feestelijk ingewijd.

Literatuur

A. Schweitzer, Het licht in ons, A. Kapsenberg & Zonen, Rotterdam (1950)
Th. Heuss, Ernte der Jahre, Bertelsmann (1966)
H. Bouma, Met Schweitzer in Günswaar, Dagblad Trouw (27 juni 1985)
J. van Hövell, Tolstoi: een opvoeder in humaniteit, Mededelingenblad Nederlands Albert Schweitzerfonds, 38#1 (1989)

W. Munz, De oude dokter musicert, Albert Schweitzer Bulletin 44#2 (1995) 3-6

R. van Warven, Ten geleide, Albert Schweitzer Bulletin 45#2 (1996) 2

W. Lookman, Albert Schweitzers pioniersboek na honderd jaar, Barchem Berichten 3 (2006) 25-27

C. Wyss, Geschichte des Spitals, Association Internationale Schweitzer Lambaréné, <http://www.schweitzer.org/2012/de>

K. Holtzapfel, Jij, kom en volg mij, AdRem24#3 (2013) 8-9

* Het Nederlandse Albert Schweitzer Fonds organiseert in 2013 extra activiteiten, zoals herdenkingsorgelconcerten in de geest van de concerten die Schweitzer zelf in Europa gaf - ter bekostiging van zijn werk in Lambaréné.

Ecologie gaat over economie

De woorden hebben dezelfde stam, het Griekse oikos voor huis. De ecologische kwestie ontstaat door het huis niet op orde te hebben door de wanorde van de economie. De oplossing moet dus komen van de staathuishoudkunde, zoals de economie ook wel wordt aangeduid. Er moet dus orde worden geschapen door een planning die met de draagkracht van de aarde rekening houdt.

Voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid staat het onder humane condities voortbestaan van moeder aarde op het spel. Wij hebben nu al anderhalve planeet nodig voor het beslag dat wij mensen leggen, qua aantal en qua levenswijze, op de voorraad van toereikende levensomstandigheden. Als er geen ingrijpende veranderingen optreden in getal en met name het gebruik maken van eindige voorraden aan grond- en brandstoffen en hun inwerking op de dampkring door onze verwerking ervan, dan zullen er spoedig twee à drie planeten aarde hard nodig zijn. Die hebben we niet en die kunnen we ons ook niet verwerven. Dus: we moeten anders gaan leven. Ernstige ziekten vergen, naar een Franse zegswijze, ingrijpende remedies. De ernst van de situatie vraagt tot op de wortels gaande, dus radicale, maatregelen. Namelijk een omwenteling in de manier waarop we (samen)leven.

Men kan hier en daar wel vernemen dat de ecologische kwestie de nieuwe sociale kwestie is, dus vergelijkbaar primair met de strijd van en voor de arbeiders om een menswaardig bestaan en ook wel met andere emancipatiebewegingen van vrouwen, homo's en etnische minderheden. De vergelijking kan een eerste begin zijn van bewustwording en laat zich deels instrumenteren in de sfeer van coalitievorming en wel zo dat sociaal-ecologische doeleinden ter verwezenlijking worden

gesteld. Er kleven echter ten minste twee ingrijpende beperkingen aan die parallelle. De ecologische kwestie, dus de uitputting en de overbelasting van de aarde, heeft verschillend van de sociale kwestie, geen duidelijk subject in de menselijke

category. De 'verworpenen der aarde' waren in de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw gemakkelijk aan te wijzen. Men kon zich inzetten voor de verbetering van concrete levensomstandigheden. Het 'prijskaartje' kon worden geadresseerd aan de 'heersende standen', in dit verband de werkgevers. Desondanks heeft het zeker honderd jaar sociale strijd geveerd om tot betere situaties te komen en is die strijd in grote delen van de wereld nog niet gestreden.

De ecologische kwestie is veel abstracter omdat deze zich over heel lange perioden voltrekt, waardoor bijvoorbeeld het fenomeen 'klimaatsepticus' kan ontstaan: mensen die zeggen dat er weinig of niets aan de hand is, dat er altijd ups and downs zijn geweest in de lotgevallen van de aarde, dat het allemaal op de agenda wordt gezet door een linkse milieulobby, enz. En mocht er iets aan de hand zijn, dan is dat een kwestie van 'de natuur' of 'het milieu', waar de mens en zijn handelen verder buiten staat.

Als afnemende en verder bedreigde levenscondities een ramp zijn, en dat zijn ze, dan worden over een lange duur zich voltrekkende rampen niet als zodanig gevoeld. De factor

De Monte Verità bij het zuidzwitserse Ascona was honderd jaar geleden een toevluchtsoord van de Reformbeweging.

gewinning blijkt ongemeen invloedrijk. Honderd jaar geleden verlieten intellectuelen en kunstenaars al de dagelijkse samenleving om zich vanwege de reeds geziene ecologische omstandigheden in levens-hervormende kolonies te vestigen, maar die dagelijkse samenleving denderde gewoon door. Bij een ramp moet het namelijk knallen, vuur ontstaan, trillen en beven, golven ons overspoelen, radioactiviteit meetbaar vrijkomen - maar in honderd jaar krimpende gletschers en verdwijnend pooleis, uitstervende dier- en plantensoorten, allerlei mysterieuze epidemieën en andere massaal optredende ziekten als kanker, klimaatverandering met gevolgen voor de zeespiegel, ach dat zijn geen rampen maar is gewoon de loop der dingen in de natuur die nu eenmaal nooit stabiel is...

Menselijke aansprakelijkheid valt, anders dan bij de sociale kwestie(s), kortom makkelijk te ontkennen en als er nog sprake is van enige aanwijsbare menselijke oorzakelijkheid, dan zijn we allemaal verantwoordelijk, in noord en zuid op de globe, of we nu ondernemer zijn of verpleegkundige, regelmatig shoppend in andere werelddelen of zich bepalend tot met de fiets naar werk en winkel.

De tweede ingrijpende beperking, naast die van de abstractie, is dat als gevolg hiervan 'de ecologische strijd' zich moeilijk laat organiseren. Niet alleen moet de ontkenning worden overwonnen, maar wie zijn standvastig als initiatiefnemers en bondgenoten in deze strijdsituatie? De werkgevers? En valt op de vakbeweging te rekenen? Maar als een auto- of vliegtuigfabriek op het punt staat in te krimpen of helemaal te sluiten vanwege overcapaciteit in de sector: moet je eens zien hoeveel volk op de been komt om te protesteren. En geef ze op het eerste gezicht eens ongelijk in de bestaande verhoudingen!

Groeidwang

De ecologische kwestie ontstaat door economische groei, en die nog wel in exponentiële gedaante, dat wil zeggen met een jaarlijks vast percentage, dus met groei van de groei. Een jaarlijkse groei van 3 %, zoals die als wereldgemiddelde werd

gehaald tussen 1970 en 1990 en die verklaarde doelstelling is van de Europese Unie, betekent dat de mondiale productie (uitgedrukt in geld) elke vijfentwintig jaar verdubbelt, zestien keer zo groot wordt in één eeuw en tweehonderdvijftig keer in twee eeuwen. Als we de ecologische problemen nu al niet de baas kunnen, is het idee dat de economie tegen het jaar 2200 tweehonderdvijftig maal de omvang heeft van de huidige compleet absurd. Dat moeten de aanhangers van 'duurzame' (in de zin van 'gedurige') groei toch eens bedenken.

Economische groei als een uiting van fanatiek geloof is verbonden met kapitalisme en industrialisme, of dit nu verbonden is met liberale ideeën of vanuit de staat, bijvoorbeeld in de tijd dat de Sovjet-Unie nog bestond. Groei als doelstelling, terwijl het hooguit het resultaat kan zijn van bevrediging van behoeften, zoals het ook millennia lang heeft gefunctioneerd. Zo'n groei is onmogelijk op een planeet waar alles tot en met beperkt is, eindige voorraden aan grond- en brandstoffen, eindige opnamemogelijkheden van uitstoot en regelrechte vervuiling. Wie dit negeert redeneert tegen beter weten in of is hopeloos geblokkeerd. Het ergst zijn mogelijk de aanhangers van een 'groene economie', die het bestaande productie- en consumptiesysteem willen handhaven maar dan 'vergroend'. Dan zou groei geen probleem meer vormen, sterker nog: bitter noodzakelijk zijn om 'milieumaatregelen' te financieren. Het is alsof je een zware drinker aanmoedigt om vooral door te gaan met het oog op de opbrengst van het statiegeld op de flessen waaruit zijn ontwenningsskuur betaald zou moeten worden (voorondersteld dat statiegeld algemeen zou zijn, wat het helaas vanuit milieuoogpunt niet is).

Overigens is het zo dat de groeimachinerie afhankelijk is van de technische vernieuwing. Of er dus zodanige uitvindingen worden ontwikkeld dat vraag en aanbod erdoor worden aangewakkerd. In elk geval is in Nederland en andere westerse landen geen sprake meer van dit soort omwentelingen voor de markt van de huishoudens. Hierdoor is in elk geval in ons land de terugval van bedrijfsinvesteringen te verklaren. Voor

het overige gaat het om voorraden van roerende en onroerende goederen waarvan de vervanging wordt bepaald door de levensduur. In de zeven grote industrielanden is de economische groei sinds de jaren zestig afgenomen van 5,1 tot 1,3 %. Een werkelijke vernieuwing van de economie, dus een die de houdbaarheid vergroot, zou dus moeten inhouden dat de 'ingebouwde' slijtage gelet op de omloopsnelheid met het oog op de vervanging wordt verminderd, c.q. geheel wordt tenietgedaan. Dit past in een 'economie van het genoeg' waarover wel veel gesproken wordt maar nog weinig vorderingen mee worden gemaakt. Dominante maatregelen liggen ook in de sfeer van: wat vervang je precies bij niet-repareerbaarheid? Is dat alleen het mechaniek - als het echt niet te herstellen is - of het hele apparaat. Hier hangt mee samen dat wij naar een reparatiesamenleving moeten, die weer de werkgelegenheid onder technici kan bevorderen. Begrippen uit andere ressorten des levens doen ook voor producten nu de ronde, zoals reïncarnatie en fabriceren 'van wieg tot wieg', zonder noemenswaardige 'afval'.

De Karl-Marx-Hof in Wenen, communale woningbouw uit de jaren twintig van de vorige eeuw die wegwijzend was.

Onder ogen moet ook worden gezien dat wij meer moeten gaan huren in plaats van apparaten bezitten. Tv-toestellen en noem maar op, kunnen worden verhuurd door de fabrikant, die dan ook verantwoordelijk is voor de verwijdering aan het eind van de levensduur. Behalve dat de rol van de 'groene bak' vroeger door de schillenboer werd ingenomen, was de toenmalige gehuurde draadomroep met zijn 'radiodistributie' een vroeg voorbeeld van verantwoord milieuhandelen. De wasmachine per huishouden kan worden vervangen door de ook al van vroeger bekende wasserette. Auto's (ver)huren en carpoolen kan in eerste instantie soelaas bieden in de sfeer van mobiliteit. Een element is verder dat iedere gedachte aan 'aflaat' moet worden uitgebannen. Het is lang zo geweest dat de scheiding van afval een aflaatfunctie had. Dus als je je schillen en dozen niet als dank voor het aangenaam verpozen...liet slingeren of bij de grote afhaalhoop voegde, dan had je je plicht gedaan en was je verder vrij om te doen of laten wat je wilde. In de 'systeemneutrale' groene economie werken nog steeds gedachten van aflaat. De elektrische auto mag dan niet direct lopen op fossiele brandstof, maar de fabricage en het laten rijden belasten wel degelijk het ecologisch evenwicht, veel meer dan bijvoorbeeld fietsen. Zolang elektriciteit komt uit veel CO₂ uitstotende met steenkool gestookte centrales hebben wij geen schoon schip. En wat is de effectiviteit van bomen laten planten na een intercontinentale vliegtour?

Gemenebest

Willen wij werkelijk ernst maken met een structuurverandering van de economie, dan wijzen alle signalen in dezelfde richting, namelijk van kleine gemeenschappen die zoveel mogelijk samen delen. Die kleine gemeenschappen vormen tezamen het gemenebest. De Engelse vertaling luidt: commonwealth en dan zitten we in de wereld van de 'commons' waarvoor geen goed Nederlands equivalent bestaat. Het gaat om gemene gronden en allerlei voorzieningen gemeen hebben, kleinschalig, in overzichtelijke solidaire

verbanden. Wie schrikt van dat woord gemeen, doet dat op het eerste gezicht terecht, want is het niet veelbetekenend voor onze liberale individualistische gezindheid van 'ieder voor zich' dat het woord gemeen zo'n negatieve lading heeft. Terwijl het rijkdom ('wealth') kan inhouden.

Als het zo is dat de winning, verwerking en afzet van energie cruciaal zijn voor de economie en dus ook voor een grondige wijziging daarvan, dan is decentralisatie in kleine eenheden het kernpunt waarvan veel is af te leiden. Het sluit ook aan op wat al gaande is, internationaal, ook in Barchem en omgeving, in de sfeer van zelfverzorging. Niet alleen wordt er door werkelijk houdbare alternatieven bespaard op voorraden, maar de zeggenschap op het grondvlak wordt verhoogd, terwijl de decentralisatie is te verenigen met initiatieven voor huren en voor de beperking van de mobiliteit. Een groot voordeel is daarbij dat als het door een organisatorische of technische storing fout gaat, de gevolgen geografisch beperkt blijven. Minder mobiliteit, een eerste vereiste, betekent ook: spruitjes niet voor schoonmaken naar Polen en terug en hier gevangen garnalen niet in Noord-Afrika laten pellen maar hier. Decentralisatie en verandering van gezindheid moeten hand in hand gaan. Wie blijft hangen in een 'groene economie' die moet groeien en vaak verbonden is met 'maatschappelijk verantwoord ondernemen', zo iemand blijkt bijvoorbeeld onvoldoende gewapend tegen het zogenoemde 'Rebound'-effect. Men is dan zo verguld van spaarlampen, dat men z'n tot dusver in duister gehulde tuin volzet met deze spaarlampen en ...aldus de energiebesparing tenietdoet. Niet alles wat duurzaam wordt genoemd is ook werkelijk houdbaar! Ten slotte. Een punt van discussie is steeds weer of een politiek van kleine stappen in de sfeer van de min of meer systeemgetrouwe 'groene economie' nu te verenigen is met radicale, tot de wortel gaande voorstellen waarvan hierboven enkele indicaties zijn gegeven. Je kunt zeggen: beter wat dan niets. Gelijk hebben is nog geen gelijk krijgen en zo zet je tenminste kleine stapjes. De radicale 'ecologen' houden

de zaak met hun pamfletten en acties op spanning en de rest doet mondjesmaat mee, voor zover ze nog iets doen. Maar let wel op: het mechanisme van de afflaot is krachtig en strooit ons steeds weer zand in de ogen. Win-win-situaties worden al te gemakkelijk voorgespiegeld omdat (zie het begin van dit verhaal) de ecologische kwestie hevig is maar abstract en iedereen al snel zijn gelijk kan halen. De beste invalshoek bij niet-direct-kunnen-bewijzen hoe snel en zwaar wij achteruitgaan is het voorzorgprincipe, waardoor wij de ontwikkelingen voor blijven in plaats van er hijgend achteraan te lopen.

Literatuur

- A. Kenis en M. Lievens, De mythe van de groene economie. Valstrik, verzet, alternatieven, EPO/ Jan van Arkel
- J. Jonker (redactie), Werken aan de Weconomy. Duurzaamheid coöperatief organiseren, Kluwer
- J. Rotmans, In het oog van de orkaan. Nederland in transitie, Æneas
- T. Sedláček, De economie van goed en kwaad De zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street, Scriptum

Banning en De Kadt peilden het fascisme vroeg en diep

Een verweer tegen een al te snel wijzen op overeenkomsten tussen de sociaaldemocratie en het nationaalsocialisme dat zich tegelijk laat lezen als een goed gedocumenteerde geschiedenis-in-kort-bestek van partijen ter linkerzijde in Nederland en Duitsland. Zo is het boek *Vijandige broeders?* van Rob Hartmans te typeren.¹ Op die manier is het ook een eerbetoon aan Willem Banning die tachtig jaar geleden al wees op de gevaren van fascisme en nationaalsocialisme. Banning is in meerdere opzichten vergelijkbaar met de publicist Jacques de Kadt die vaak met de eer van ‘fascisme-watcher’ is gaan strijken.

De aanleiding was voor Hartmans het boek *Duits socialisme van J.A.A. van Doorn*, waarin deze socioloog - inmiddels overleden - de opkomst van het nationaalsocialisme toeschrijft aan een tekortschietend ‘Deutschtum’ van de socialistische SPD.² Van Doorn legt verder de nadruk op de gemeenschapsvoorzieningen die zowel de Duitse nazistische NSDAP als de Nederlandse SDAP voorstonden in een volgens hem door beiden gedeelde afkeer van liberalisme, kapitalisme en de daarmee ‘besmette’ burgerlijke partijen. ‘Op 4 mei gedenken wij de slachtoffers van het (nationaal) socialisme’ stond vervolgens in het program waarmee de PVV van Geert Wilders bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 vijftien procent van de stemmen wist te behalen. Enkele maanden later deed PVV-ideoloog Martin Bosma dat nog eens dunnetjes over in zijn geschrift *De schijn-élite van de valse munters*. Hierin heeft hoofdstuk 22 de titel: *Adolf Hitler, socialist*. De Führer wordt op één hoop gegooid met

uiteenlopende communisten als Joseph Stalin, Mao Zedong, Pol Pot en de aanhangers van hedendaagse partijen als PvdA, GL en de SP.

Voor de verwerping van deze denkwijze pakt de historicus Hartmans gedegen uit in een even beknopte als interessante geschiedschrijving van politiek links, een tekst die zijn waarde behoudt als de ideeën van Van Doorn en Bosma allang vergeten zijn of als men die nu al weet te relativieren, c.q. af te wijzen. Terecht betreft Hartmans hier en daar ook het links-liberalisme in zijn schets, wat zeker in Nederland nog al te weinig gebeurt. Het links-liberalisme, in zijn radicale gedaante, was al eind negentiende eeuw nauw verwant met het socialisme. De verontwaardiging over sociale misstanden was vergelijkbaar en de na te streven maatregelen komen overeen met die van de reformistische sociaaldemocraten, die niet uit waren op de revolutie. Dus: ingrijpen van de overheid in de markt, collectieve voorzieningen in collectieve handen, gemeentelijke grondpolitiek en volkshuisvesting via een Woningwet, en verder vooral vernieuwing van het onderwijs voor de brede lagen van de bevolking. In de jaren dertig bleken de overeenkomsten tussen links-liberalen en sociaaldemocraten vooral te liggen op het gebied van de economische ordening. Dit raakt de Woodbrookers van voor de oorlog direct omdat vooraanstaande vertegenwoordigers van beide politieke stromingen elkaar in Barchem ontmoetten, in de zakencursus maar daar niet alleen. Vandaar dat in de publicaties over de wording van het poldermodel³ al is gehandeld over corporatieve ordening en planning bij economen als Van Cleeff en Tinbergen.

Hartmans haalt in zijn boek de prominente vrijzinnig-democraat A.C. Josephus Jitta naar voren, buitengewoon hoogleraar staatsrecht in Delft en hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*. ‘Corporatisme’ zat toen in de lucht en vond in verschillende nuanceringsaanhang zowel bij socialisten als links-liberalen. Het in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw snel aan populariteit winnende

corporatisme wilde een alternatief bieden zowel voor het economisch individualisme van kapitalisme/klassiek liberalisme als voor de marxistische klassenstrijdgedachte. Voorstanders van het corporatisme kenden een belangrijke rol toe aan organen waarin vertegenwoordigers van specifieke economische en maatschappelijke groeperingen zitting hadden. Deze corporaties, die een publiekrechtelijke status dienden te hebben, waren per bedrijfstak georganiseerd en vertegenwoordigden dus zowel werkgevers als werknemers. Toen al, en ook lang daarna, tot in onze dagen, moe(s)t omzichtig met het begrip corporatisme worden omgesprongen, omdat het verbonden wordt met dictatuur. Het Italiaanse fascisme afficheerde zich als corporatistisch, reden voor Josephus Jitta om te onderscheiden in corporatisme in 'engere' en in 'ruimere' zin. Het laatste onttaarde al gauw in staatsabsolutisme, maar het eerste kon - beteugeld - functioneren in een parlementaire democratie. Hartmans wijst op de grondwetsherziening van 1921 die voorzag in de mogelijkheid om 'nieuwe organen' in het leven te roepen die verordenende bevoegdheden zouden krijgen. Voor de SDAP was dit heel interessant, aldus de schrijver, omdat het een mogelijkheid kon bieden om zaken als de socialisatie van de productiemiddelen en een doelmatiger bedrijfsorganisatie te realiseren. Er werd een commissie ingesteld om aan deze 'nieuwe organen' een sociaal-democratische invulling te geven. Het resultaat kwam neer op een vorm van wat Josephus Jitta corporatisme 'in engere zin' noemde en dus door hem werd toegejuicht. Hoewel vooraanstaande partijgenoten als Bongers en Wibaut hun bedenkingen hadden, kwamen corporatieve ideeën terug in het rapport Het staatkundig stelsel der Sociaal-Democratie, dat op het partijcongres van 1936 zonder veel discussie werd aangenomen.

De kwestie van het corporatisme, ja dan nee, eng of ruim, is nauw verbonden met hét thema van Willem Banning, die zijn leven lang bezig is geweest met de verhouding van individu en gemeenschap. Wij gaven al aan dat het boek een eerbetoon

Jacques de Kadt was, evenals Banning cultuursocialist.

is aan Banning, en waar deze is verwaarloosd: een eerherstel. Hartmans vindt om te beginnen Banning geen navolger, laat staan een epigoon, van de Belgische denker Hendrik de Man met zijn invloedrijke *Zur Psychologie des Sozialismus*. Reeds in 1913 publiceerde Banning, als vijftientwintigjarige, in het door de socialistische predikant H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga geredigeerde blad *De samenwerking* ideeën over een socialisme dat zou voorzien in sociale gerechtigheid en individuele vrijheid. Uit zijn religieus-socialisme vloeide de oprichting voort van de *Arbeiders Gemeenschap der Woodbrookers*. Bannings ondogmatische instelling maakte hem al vroeg in de jaren dertig geschikt om tot een tijdige en juiste beoordeling van het nationaalsocialisme te komen. Hartmans schrijft dat wie de belangrijkste sociaaldemocratische auteurs over het fascisme vergelijkt, niet anders kan dan constateren dat Banning zowel kwantitatief als kwalitatief met kop en schouders boven die allen uitstak, op enige afstand gevolgd door Hilda Verwey-Jonker. Een belangrijk aspect van een evoluerend socialisme was de aandacht voor de middengroepen. De Man en Banning zetten

hiermee vraagtekens bij het rigide marxistische klassenbegrip; zij werden weldra gevolgd door Emanuel Boekman en Jacques de Kadt. Ook het fenomeen ‘beginselprogramma’ wijkt af van het ijzeren marxistische systeem van de onvermijdelijke toegroei naar de revolutie waarin het proletariaat zal zegevieren. Daarmee ontstond wat wel genoemd wordt een ‘cultuursocialisme’, dat vaak op rekening wordt gezet van De Kadt maar dat bij Banning ook volop aanwezig is. Eveneens op afstand van de ijzeren logica van Marx stond het zogenoemde wethouderssocialisme, dat praktische maatregelen effectueerde, maar hier prevaleerde het doen boven het denken van de cultuursocialisten. Hartmans geeft op pagina 258 van zijn boek de volgende typering: ‘Het door Banning uitgedragen cultuursocialisme was een streng zedelijk ideaal, dat een sterk ascetische inslag had en vooral de nadruk legde op de plichten die het individu had ten opzichte van de gemeenschap. Door de hoge eisen die het aan het socialistisch individu stelde, had het een uitgesproken elitair karakter, waarbij het de taak van de elite was de overige leden van de samenleving zo veel mogelijk op te trekken naar een hoger niveau. De idealen van ‘volksverheffing’ en ‘volksopvoeding’ stonden zodoende centraal.’

Hartmans wijst erop dat dit cultuursocialisme meer gericht was op samenwerking dan op strijd en een democratische vorm van corporatisme bepleitte. Het was fel antitotalitair, na 1945 tot uiting komend in een principieel en scherp anticommunisme. Menigeen zal hier snel aan de opstelling van De Kadt denken met zijn uitvallen tegen ieder ‘kazernisme’, waarmee hij de ‘kazernementaliteit’ aanduidde, eerst fascistisch later communistisch. Het is die pamflettistische toon die een essayist als Menno ter Braak deed opmerken dat De Kadts taalgebruik niet het zijne was maar dat hij de strekking van diens politieke idealen goed kon onderschrijven. Dat verschil in taal zal eraan hebben meegewerkt dat ook Banning en De Kadt niet vaak in één adem worden genoemd, zoals Hartmans wel doet. De Kadt had - door zijn niet-religieuze socialisme

en extreemlinkse jongelingsjaren - een andere denk- en schrijfwijze en dat is voor sommigen aanleiding om ze meer tegenover dan naast elkaar te stellen. De sterke secularisatie van de laatste decennia versterkte de voorkeur bij de linkse intelligentsia voor De Kadt boven Banning. Zakelijker in zijn beoordeling is Dick Pels, die zich inzet om de ideeën van de vooroorlogse vrijzinnig-democraten te laten herleven. Hij schreef de redactie van het Woodbrookers Cahier naar aanleiding van een eerdere verkenning van de politieke denkbeelden in het interbellum dat hij zich meer geïnspireerd voelde door het sociale individualisme van De Kadt dan door het sociale gemeenschapsdenken van Banning, hoewel hij beiden denkers van een niveau noemt waar nog maar zeer weinigen in de huidige tijd kunnen tippen. Het is trouwens in de geest van Banning zelf om de verschillen met De Kadt niet uit te vergroten. Hij schreef althans in het maandblad Wending voor Evangelie en Cultuur, waarvan hij redacteur was, in april 1949 het volgende: ‘...?Ik weet aan dit type van realisme en rationalisme dat ik wezenlijk uit andere bronnen put - en toch is er, zowel in zijn analyse als in zijn positieve strijd voor de vernieuwing van onze Westerse cultuur en haar democratie, veel waarin ik naast hem sta. Aan De Kadt wordt mij opnieuw de eis bewust dat godsdienstigen niet achter mogen staan in werkelijkheidszin en illusieloos handelen.’...

Literatuur

- 1 R. Hartmans, Vijandige broeders? De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme, 1922-1940, Ambo/Anthos
- 2 J.A.A. van Doorn, Duits socialisme, (2007), Mets en Schilt
- 3 WBC 5/6 (2011)

Narcissus en de zoekgeraakte intellectueel

‘Waar zijn de intellectuelen?’ vraagt Frank Furedi, hoogleraar sociologie aan de universiteit van Kent, zich af in een gelijknamig boek (J.M. Meulenhoff, Amsterdam) dat leest als een pamflet tegen de middelmaat die alom in onze samenleving heerst. Verrassend is dat zijn pleidooi voor onderscheiden en uitdagen kan worden versterkt met argumenten die hijzelf niet gebruikt maar die als verwant gezien kunnen worden. Na een samenvatting van het boek volgen in het tweede deel van dit stuk daarvan enkele voorbeelden.

Furedi (1948) is van Hongaarse afkomst en bestrijdt de hedendaagse trend om culturele en intellectuele standaarden alsmaar naar beneden bij te stellen.

Het is nog maar honderd jaar geleden dat een jurist als Max Weber en een theoloog als Ernst Troeltsch konden samenwerken bij economisch-sociologisch onderzoek en zo mede de basis legden voor wat we nu politicologie noemen, terwijl ze als historici ook uit bijbelse bronnen putten. In dezelfde tijd bekommerde de grootindustriële en econoom Walther Rathenau zich om ‘Die Seele’ van mens en samenleving, daarin bijgestaan door een filosoof als Martin Buber. Die brede kennis van toen viel uiteen in losse disciplines waarin voortaan ‘wetenschappers’ geheten geleerden functioneerden in strakke universitaire organisaties. Tegelijk nam de hang naar gelijkheid van de bevolking in zeggenschap, inkomen en levensstijl toe en ging de samenleving zich ongemakkelijk voelen bij resterende harde verschillen, zoals in leervermogen. Maar integratie

werd een overheersend thema, die gegeven niet uit te bannen verschillen de meritocratie veranderde in een ‘mediocratie’ waarin de middelmaat de toon aangeeft. ‘Kan niet iedereen studeren? Dan verlaag je toch gewoon de eisen!’ Het resultaat van deze geest van nivellering is een benauwend conformisme en filisterdom dat wars is van enige uitdaging. Bibliotheken gaan zich generen voor hun functie van boekbeheer en -overslag en halen van alles binnen aan nevenactiviteiten en vertier, dat alleen al niet geruisloos is. De reclamemakers (en kunstverzamelaars) van Saatchi die geuren met hun eet- en drinkgelegenheid, ‘terwijl je desgewenst ook nog ons museum kunt bezoeken’. Het is in Engeland niet anders dan in Nederland en ook daar is nog het meest ergerlijke dat Furedi op de korrel neemt de therapeutische werking die aan allerlei cultuuruitingen wordt verleend. Hij signaleert een narcistische samenleving die drijft op het geven van schouderkloppende bevestiging van wat uit mensen spontaan opborrelt. Zei Joseph Beuys al niet veertig jaar geleden: Ieder mens is een kunstenaar. Maar Beuys had wel een grondige opleiding aan de Düsseldorfer Akademie achter zich. Furedi noemt Beuys niet maar het is wel wat hij bedoelt. De intellectuelen en kunstenaars, generalisten die nog met gezag over meerdere terreinen kunnen spreken, hoor je over de nivellering van de cultuur veel te weinig. Of ze zijn al zo aangepast dat ze de algemene aanpassing niet meer opmerken of deze zelfs ondersteunen, of ze houden zich stil uit vrees om voor ‘elitair’ te worden versleten. Kortom: het is hoog tijd voor nieuwe ‘onaangepasten’. Maar waar halen we die vandaan? Daarvoor is het nodig om aangestoken te worden door inspiratiebronnen die al te veel veronachtzaamd zijn. Het is op dit punt dat bij de lezer lichtjes kunnen gaan branden. Om te beginnen waar Furedi ‘de cultus van het alledaagse’ noemt, die ook door cultuur- en onderwijsinstellingen wordt gekoesterd. Dan kan de lezer te binnen schieten wat de Duitse dichter Novalis ruim twee eeuwen terug over de Romantiek heeft gezegd: ‘Doordat ik het banale een verheven

Het aangezicht van de ander speelt een belangrijke rol bij Levinas.

slechts datgene te willen wat hun direct plezier en bevestiging verschaft. Het toelaten en zelfs stimuleren van een dergelijke houding bij het publiek betekent dat men het infantiliseert, aldus Furedi, en dat gebeurt in onderwijs, bij cultuurinstanties en op de televisie. In de afwijzing van dit soort identificatie kan men steun vinden bij vooral joodse denkers. Zo is er bij de filosoof Theodor Adorno (en ook wel bij anderen van de zogenoemde Frankfurter Schule) het verzet tegen de dominantie van een denken dat de wereld bevestigt 'zoals deze is', tegen wat hij het 'systematische, identificerende denken' noemt: het werken met eenduidige begrippen, het abstract en algemeen maken wat concreet en bijzonder is en aldus elk perspectief op 'iets anders' bemoeilijkt.

De schrijver Elie Wiesel zei: 'De mens wordt bepaald door wat hem verontrust, niet door wat hem geruststelt'. Dat is in de lijn van de joodse profeten die er op de hun eigen hinderlijke manier altijd aan hebben herinnerd dat de waarheid niet vanzelfsprekend maar juist onrustbarend is. Albert Einstein

betekenis, het gewone een geheimzinnig aanzien, het bekende de waardigheid van het onbekende, het eindige een schijn van oneindigheid geef, romantiseer ik het'. Hier wordt de notie van het 'sublieme' verwoord dat stamt uit de ruim genomen periode 'um 1800'.

Als een van de functies van het intellect onderscheidingsvermogen is, dan zouden de dragers van de intellectuele cultuur toch alarm moeten slaan als volwassenen als kinderen worden behandeld.

Immers kinderen zijn geneigd

wist: 'Ons besef van het mysterie is de bron van alle echte kunst en wetenschap. Wie dit gevoel niet kent, die nooit eens stilstaat om zich te verwonderen en van ontzag in vervoering raakt, is zo goed als dood; zijn ogen zijn gesloten'. Daarom moeten wij worden bevrijd uit de cocon waarin we gevangen zitten, opstaan, om zo groei, spanning en avontuur mogelijk te maken. Het begrip cocon komt terug bij de Belgische psychiater Dirk De Wachter die zegt: 'In onze cocon van genot eindigen we in eenzaamheid' (Vrij Nederland februari 2013). De Frans-joodse filosoof Henri Bergson zet tegenover elkaar de *âme close* en de *âme ouverte*, de gesloten en de open ziel. De Spaanse cultuurfilosoof José Ortega y Gasset is op dit onderscheid doorgegaan. Hij ziet als opgave 'de hermetisch gesloten massamens, mengsel van innerlijke leegte en zelfvoldaanheid, weer ontvankelijk te maken voor de waarden van een hogere, nieuwe levensvorm'. Zo kan het leven weer een continue inspanning worden in plaats van alleen maar ontspanning en verstrooiing. Verrassend is dan dat, waar men louter hooggestemdheid verwacht, vanuit deze levensfilosofie op 'werkelijkheid' wordt gewezen. Daar is 'openbaring' voor nodig, opengemaakt worden, openheid. Citaat: 'Openbaring doet zich telkens voor wanneer de mens zich in contact voelt met een werkelijkheid die van hem onderscheiden is. Het komt er niet op aan van welke aard deze is, als ze hem maar absoluut als werkelijkheid verschijnt en niet slechts als een idee die we over de werkelijkheid hebben, een vermoeden of inbeelding van de werkelijkheid.' De werkelijkheid is de enige ware opvoedster en leermeesteres van de mens, zo zegt Ortega onomwonden. 'Is de mens alleen in zichzelf gegrond of gelooft hij dat te zijn, houdt niet een werkelijkheid, onderscheiden van zijn ideeën, hem stevig binnen bepaalde grenzen, dan verliest hij ook het gevoel van zijn eigen realiteit en wordt voor zichzelf tot een ingebeeld, spookachtig, fantastisch wezen. Slechts onder gevoelige druk van een transcendente werkelijkheid wordt onze persoon vast en samenhangend en leren wij een onderscheid maken tussen wat wij werkelijk zijn en wat wij ons

slechts verbeelden te wezen'. (Uit Historia como Sistema).

De eveneens joodse denker Levinas vestigt de aandacht op de waarde die het Tegenover heeft dat de ander of De Ander voor ons vormt. Hij speelt met het begrip 'aangezicht', het gelaat van de medemens dat een appèl op ons doet. Daarmee wordt ook voor De Wachter onze zelfgenoegzaamheid doorbroken. In de bijbel is er de uitdrukking 'voor het aangezicht des Heren', die zo vaak voorkomt dat het niet anders kan dan dat het gezien worden een fundamentele notie is voor het menselijk welzijn.

In de Legende van de Grootinquisiteur uit de Gebroeders Karamazow tekent Dostojevski de teruggekeerde Jezus in een liefdevolle confrontatie met de opperpriester, die juist daarom reageert met: 'Kijk mij niet zo aan met die zachtmoedige ogen van u'. En wat in dat verband te denken van de volgende passage uit de nieuwe remonstrantse belijdenis van 2006: 'Wij geloven in Jezus, een van Geest vervulde mens, het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust'.

Om de cirkel rondom de narcistische geest te sluiten, volgen wij ten slotte de theoloog Simon Vuyk in zijn interpretatie van Paulus die in de eerste brief aan de Corinthiërs (13:12) schrijft: 'Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen, doch straks van aangezicht tot aangezicht' (vlak na een passage over kinderlijk gedrag dat moet worden afgelegd). Vuyk houdt het erop dat Paulus het verhaal van Narcissus, de jongeman die zich in zijn spiegelbeeld verloor, door het hoofd moet hebben gespeeld.

Tegen ons onwerkelijk bestaan

In het drieluik, dat het boek 'Tegen ons onwerkelijk bestaan' is, staat het verschil tussen 'bestaan' en 'realiteit' centraal. Sigbert Samson neemt de lezer in zijn roman/studie mee in een filosofische ontdekkingsreis naar de grens tussen de reële en de virtuele wereld.

De chemicus Otto Brant, die nog niet eerder in Italië was geweest, verblijft in een hotel nabij de Middellandse Zee. Een vriend - computerprogrammeur - van Otto zou hem hebben aangeraden om juist hier tot rust te komen, ver weg van zijn verleden. Tevens gaf dit Otto de mogelijkheid om eindelijk eens te voltooien waar hij ooit aan begonnen was: dat boek over de tegenwoordige tijd en de vrije wil. Hij heeft daartoe zijn computer meegenomen. En omdat hij verwonderd is dat hij de omgeving en de daar aanwezige personen reeds lijkt te kennen, besluit hij een dagboek bij te houden.

Tijdens de eerste week van zijn verblijf in dit hotel - met gasten vanuit verschillende Europese landen - trekt Otto veelvuldig op met een Duits echtpaar. Zo bezoeken zij gezamenlijk Capri en omgeving. Het is hier dat hij de van haar geloof afgevalen Nederlandse predikante Germaine Messis ontmoet. Wanneer beiden het idee hebben daar eerder te zijn geweest ontvouwt zich een spel tussen de reële en de virtuele wereld. Echter, na twee weken vertrekt Germaine zonder enige aankondiging, en dan sluit Otto zijn dagboek af. Naast Otto's gedachten en bevindingen in verband met Germaine worden ook haar ideeën en conclusies over Otto helder beschreven.

Het boek is een betoog tegen de opvatting dat 'het bestaan' de hele werkelijkheid omvat. In het middelste deel van

het drieluik, getiteld 'De tegenwoordigheid van geest', maakt de auteur ons uitgebreid deelgenoot van wat - volgens hem - hedendaagse filosofen zeggen over 'geest' en het 'moment nu'. Tegenwoordigheid van geest zou kunnen betekenen, dat op de een of andere manier contact hebben met wat onze materiële werkelijkheid te buiten gaat, we met onze gewone wetenschap niet kunnen bevatten. Hierdoor hoeven we soms lang niet na te denken om te beslissen wat er gebeuren moet.

Het derde hoofdstuk 'Tussen droom en werkelijkheid staan misverstanden in de weg' is een noodzakelijk vervolg, want nergens blijkt het verschil tussen bestaan en werkelijkheid zo belangrijk te zijn als bij misverstanden over de basisconcepten van onze samenleving.

Het logisch opgebouwde boek van ruim vijftientig pagina's kent een aantal verrassende wendingen en uitkomsten. Het werkje heeft een goede lay-out en is geschreven in een heldere taal. De auteur, die eerder zesentwintig jaar werkzaam was als researchchemicus in de industrie, werd na enkele jaren studie filosofie als directeur en cursusleider verbonden aan een instituut voor volwasseneneducatie in internaatverband (Venwoude - Baarn). Hij schreef eerder boeken over de betekenis van het concept 'informatie' voor gezondheidszorg, ethiek en economie, met bijzondere aandacht voor aspecten van kwaliteit en zingeving. Tegen ons onwerkelijk bestaan verscheen het afgelopen jaar bij Uitgeverij Nieuwe Druk, Velp.

Wegwijzer

De ideeën van omstreeks 1900 in Midden-Europa

Zoals het Barchems gemeenschapsdenken wordt weerspiegeld in de opvattingen over stedenbouw en de bemoeienis daarmee, zo is ook in breed Europees verband de architectonische cultuur daarvoor een belangrijke invalshoek. Over de invloed van de Woodbrookers op het bouwen, met name in Rotterdam, valt te lezen in de Woodbrookers Cahiers 1 en 5/6 waarin pioniers als J. Backx, R. Mees en A. Plate worden behandeld, uitmondend in de Commissie-Bos die de wijkgedachte voorstelde. In den brede is het opvallend dat vooral architectuurkenners uit Noord-Italië zich met het middeneuropese debat over de moderniteit hebben beziggehouden. Hier vallen de namen te noemen van Manfredo Tafuri en Francesco Dal Co, wier samenvattende boeken uit de jaren zestig tot en met tachtig, ook in Engels en Nederlands, nog wel antiquarisch verkrijgbaar zullen zijn.

Maar er is ook recent verschenen literatuur. Een greep daaruit. Om te beginnen een nieuw boek over Walther Rathenau van Shulamit Volkov, zowel in het Engels als in het Duits (Yale University Press, New Haven en Londen, Verlag C.H. Beck, München). Ook Rathenau schreef indringend over de stad. Dan is er nu in Nederlandse vertaling het invloedrijke werk van Max Weber over de protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme (Boom, Amsterdam), dat in samenhang valt te lezen met de studie van Patrick Dassen uit 1999: De onttovering van de wereld. Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland 1890-1920 (G.A. van Oorschot, Amsterdam).

De belangrijkste deelnemers aan het Duitse debat komen ook voor in de biografie van Theodor Heuss, de eerste naoorlogse president van de Bondsrepubliek Duitsland, door Peter Merseburger (Deutsche Verlags-Anstalt DVA). In de

eerste decennia van de twintigste eeuw, waarin Heuss voor het voetlicht trad als journalist en cultuurorganisator, worden vooral diens contacten met Friedrich Naumann, een sociaal bevlogen predikant die een spilfunctie had in het debat, beschreven.

De student Theodor Heuss als krantenlezer op een schilderij van Albert Weisgerber (Museum Georg Schäfer, Schweinfurt).

Als het gaat om de ideeën in het Europa van vlak voor de Eerste Wereldoorlog is ook Albert Schweitzer van belang, die juist toen zijn ingrijpend besluit nam om naar Afrika te gaan. Ten slotte. Over '1913, het laatste gouden jaar van de twintigste eeuw' schreef Florian Illies een meeslepend boek dat ook in het Nederlands is verschenen (Atlas-Contact). De kunsthistoricus Illies (1971) was jarenlang redacteur van de Frankfurter Allgemeine Zeitung en de weekkrant Die Zeit. Het behandelt kernachtig wat van maand tot maand in dat jaar in Midden-Europa in de 'culturele salon' gebeurde, gegroepeerd rond het afsterven van 'oude vormen en gedachten' en de doorbraak van de nieuwe eeuw.

Voor hen die voor het eerst kennismaken met Barchem

Waar komt de Vereniging Woodbrookers Barchem vandaan en wat doet zij nu?

Een aantal studenten in de theologie maakte in het begin van de vorige eeuw kennis met het studiecentrum Woodbrooke van de quakers, in Selly Oak bij Birmingham in Engeland. De open spirituele sfeer maakte op hen zo'n indruk, dat zij bij terugkeer in Nederland deze sfeer ook hier wilden creëren en ondergaan in, zoals men het vroeger uitdrukte 'oprecht verlangen naar God'. Vanuit dit verlangen werd in 1908 de Vereeniging van Oud-Woodbrookers in Holland opgericht. In 1912 werd de vereniging een groot stuk land op de Kalenberg in Barchem geschonken. Daar werd op de heuvel een lezingzaaltje gebouwd, later de Kapel genoemd. Vervolgens kon in 1924 het Woodbrookershuis worden gebouwd. In 2012 werd dit omgedoopt tot Woodbrooke Hotel. De vereniging is zich in de loop der jaren steeds blijven bezinnen op haar doelstellingen. Sinds 1977 bestaat de vereniging onder de huidige naam: Vereniging Woodbrookers Barchem. Zij wordt gedragen door leden van diverse gezindten, maar zij voelen zich allen verbonden door de doelstelling van de vereniging: 'Door onderlinge ontmoeting, in een geest van openheid, religieuze verbondenheid en maatschappelijke betrokkenheid, bij te dragen aan persoonlijke verdieping en aan bezinning op de maatschappelijke verantwoordelijkheid'. Deze doelstelling wordt nagestreefd door het organiseren van cursussen en bijeenkomsten. De sfeer in een cursus wordt gekenmerkt door een ondogmatische houding en een grote openheid. Barchem is dan ook vooral een ontmoetingsplaats. In de geschiedenis is het Woodbrookershuis bijvoorbeeld ook een vrijplaats gebleken voor veilig overleg zonder publiciteit. Er komen mensen die elkaar al jaren kennen, maar nieuwelingen voelen zich al snel thuis.

De quakers kennen het gebruik van de 'stilte'. De vereniging heeft dit overgenomen en acht dit een wezenlijk element van de geest van Barchem. In de cursussen is dan ook de ochtendstilte opgenomen. Rond 9:00 uur gaat men te voet door het bos naar de Kapel op de Kalenberg. De stilte wordt ingeleid door een tekst

of muziek, waarna men probeert los te komen van de dagelijkse beslommingen om voeling te krijgen met de diepere dimensie in zichzelf en dat wat men daarin met elkaar verbindt. De deelname aan de ochtendstilte is uiteraard vrijwillig. De website www.woodbrookers.nl geeft meer informatie over de vereniging

Wat kunt u in Barchem verwachten?

In het Woodbrooke Hotel verzorgt een huishoudelijke staf het verblijf en de maaltijden. Als men een dieet moet houden of vegetarisch wenst te eten, dient dat te worden opgegeven bij de aanmelding. Elke cursus heeft een commissie van leiding; een of meer mensen die aanspreekbaar zijn op vragen van deelnemers. Zij bewaken onder meer de tijd, begeleiden eventuele inleiders, en verzorgen de stilte.

In het algemeen kent het programma drie dagdelen: 10:00 tot 12:00 uur, 15:00 tot 17:00 uur en 19:30 tot 22:00 uur. In cursussen die langer duren dan een weekend wordt meestal een vrije middag gepland. Een weekendcursus begint op vrijdagavond. Vanaf 18:00 uur is men welkom. Het is gebruikelijk dat er dan soep en broodje zijn. Het eigenlijke programma begint doorgaans om 19:30 uur. In de regel eindigt de cursus op de zondagmiddag na de lunch of na de thee, bepaald door de commissie van leiding.

Prijzen en annulering

De prijzen voor deelname worden zo laag mogelijk gehouden; deze zijn dan ook niet altijd kostendekkend. Mocht men niettemin financieel onvoldoende draagkrachtig zijn voor het betalen van de cursusprijs dan kan men tegelijk met de aanmelding, vertrouwelijk gericht aan de administratie, een korting vragen. Men geeft zich op voor een cursus per e-mail, per post of per telefoon, onder vermelding van het cursusnaam en door een gedeelte van de cursusprijs ad € 12,50 als inschrijfgeld te storten op postgiro 930 000 van de penningmeester van de Vereniging Woodbrookers Barchem, te Barchem. Het aanmeldingsadres voor cursussen is:

Vereniging Woodbrookers Barchem

Administratie Cursuswerk

Woodbrookersweg 1

7244 RB Barchem

T 0573 441734

E adm@WoodbrookeHotel.nl

Indien men zich opgeeft via e-mail, wordt men verzocht om de voorkeur voor een slaapaccommodatie (eenvoudig of luxe) kenbaar te maken en eventuele dieetwensen.

Na betaling van het inschrijfgeld krijgt men een bevestiging van de inschrijving. Indien de cursus volgeboekt mocht zijn, wordt men op een reservelijst geplaatst, tenzij men er de voorkeur aan geeft zich terug te trekken of voor een andere cursus te kiezen. Het resterend cursusgeld dient men uiterlijk twee weken voor de aanvang van de cursus op dezelfde wijze te voldoen.

Mocht men zich – na inschrijving – terugtrekken, dan gelden de volgende regels:

- Meer dan twee weken voor het begin van de cursus: het overgemaakte cursusgeld wordt teruggestort onder inhouding van € 12,50 aan administratiekosten.
- Korter dan twee weken voor het begin van de cursus: de helft van het cursusgeld wordt teruggestort.
- Blijft men zonder opgave van redenen weg, dan is het volledige cursusgeld verschuldigd.
- Als de cursus door de vereniging wordt geannuleerd (bijvoorbeeld wegens ziekte van een inleider) dan worden de reeds gestorte bedragen terugbetaald.

Cursusprijzen

De prijs is voor leden van de vereniging 10 % lager dan voor niet-leden.

Deventer proefstation voor bevolkingsdaling in de Stedendriehoek

Barchem is een van de kernen van de gemeente Lochem. Deze gemeente ligt sinds de gemeentelijke herindeling zowel aan de Berkel als aan de IJssel, immers het hele gebied beslaande tussen Zutphen en Deventer met verschillende kernen. Daarmee is Lochem ook betrokken bij de Stedendriehoek Zutphen-Apeldoorn-Deventer. Binnen dit losse verband is nagedacht over de te verwachten krimp in de bevolkingsomvang in het gebied. Al in 2010 stelde Wim Derks van het Kenniscentrum voor Bevolkingsdaling en Beleid (KcBB)¹ dat de Gelderse Achterhoek de volgende regio is met een structurele bevolkingsdaling. Derks behandelde vooral de sociaal-economische gevolgen van een afnemende bevolkingsomvang. Zijn algemene conclusie was positief: er kan meer ruimte voor de kwaliteit van voorzieningen komen.

Gemankeerde groeistad

Dat men in de Stedendriehoek een scherp oog heeft voor dit thema zal zeker te maken hebben met de gemankeerde groeistad die Deventer is. In de jaren vijftig was Deventer in het rijksbeleid toegedacht te groeien naar 250.000 inwoners. Deventer zou zijn industrie moeten uitbreiden en daarnaast een volledige universiteitsstad dienen te worden. Door de sprong over de IJssel zou een dubbelstad ontstaan, met als verdeling: 130.000 bewoners in 'de oude stad' en 120.000 in het nieuwe stadsdeel, vanaf 1959 in twintig jaar te realiseren. In 1968 werd dit plan afgeblazen; de industrie bleef ongeveer op het oude niveau en de universiteit kwam er niet. Deventer moest zijn plaats als nieuwe universiteitsstad in Oost-Nederland afstaan aan de creatie van een technische universiteit in Enschede. De inlijving van Diepenveen leverde iets meer

inwoners op, maar de honderdduizend is nog steeds niet bereikt. De energie is vervolgens besteed aan het opknappen van het Bergkwartier en andere operaties in de sfeer van stadsvernieuwing. Zo liep Deventer in Nederland voorop met wat als een germanisme 'omdenken' heet. In deze lijn en onder deze naam is het architectuurcentrum Rondeel, dat zich in de Deventer binnenstad aan de Stromarkt bevindt, actief met het thema grenzen aan de groei/ krimp bezig. Omdat Deventer als enige gemeente van de Stedendriehoek in Overijssel ligt, wordt ook de provincie uitgedaagd om zich met de bevolkingsdaling bezig te houden. Bij de opening van een tentoonstelling over het thema in 2012, werden bij monde van Hans Peter Benschop van Trendbureau Overijssel gesignaleerde trends toegelicht die in en rond de Stedendriehoek spelen. Verderop uit de provincie kwam het dorp Lettele met een presentatie hoe daar met het fenomeen krimp wordt omgegaan. Net als uit dit praktijkvoorbeeld kwam uit de expositie naar voren dat juist door te anticiperen op de krimp een stimulans kan ontstaan voor het milieu sparende maatregelen. Na de massieve kwantitatieve bouwopgave komt er ruimte voor allerlei vormen van verduurzaming. Allereerst door eenvoudig niet te bouwen en daarmee groen te ontzien. Vooral echter wordt er een beroep gedaan op innovatie van het bestuur en de economie, eigenlijk van de samenleving als geheel. 'Krimp vraagt creatievelingen', kon uit de Deventer presentatie worden opgetekend. Omdat het om beheer, hergebruik en verbetering van de bestaande omgeving gaat, wordt de burger, meer dan bij uitbreiding van de bebouwing - die al snel tot dirigisme van overheid en bouwbedrijfsleven blijkt te leiden - betrokken om zijn zegje in en over de publieke ruimte te doen.

Literatuur

1 W. Derks, Bevolkingskrimp vraagt een omslag in denken, Woodbrookers Cahier 3 (2010) 17-20

- Zie ook: www.vanmeernaarbeter.nl - www.cbs.nl - www.vng.nl - www.aedesnet.nl - www.rondeeldeventer.nl

Zomeracademie

Hoe maak je de juiste keuze?

Rechtvaardigheid, moed en compassie

Datum	15-19 juli 2013
Aankomst	maandag om 11:00 uur
Vertrek	vrijdag om 15:00 uur
Prijzen p.p.	eenvoudige kamer € 650,- luxe tweepersoonskamer € 700,- luxe eenpersoonskamer € 750,- zonder logies en ontbijt € 530,-
C.v.L.	Corrie Haverkort Marijke Sondorp

Informatie

Iedere dag nemen we beslissingen. Het wordt moeilijk wanneer we keuzes maken waar ook anderen bij betrokken zijn. Hoe weet u of uw keuze de juiste is? Hoe weet u of u bij de te nemen beslissing recht doet aan de betrokkenen? Kan men door morele reflectie tot een juiste keuze komen? Voor de vijfde maal een succesvolle academieweek door filosofe Corrie Haverkort in samenwerking met HOVO-Overijssel.

Vakantieweek

Datum	12-17 augustus 2013
Aankomst	maandag in de middag
Vertrek	zaterdag na het ontbijt
Prijzen p.p.	eenvoudige kamer € 545,- luxe tweepersoonskamer € 600,- luxe eenpersoonskamer € 670,-
Gastvrouwen	Joke Reints Marijke Sondorp

Informatie

Vakantie vieren in het Woodbrooke Hotel in Barchem. Om volop te genieten van het huis, de bibliotheek, het atelier en de prachtige omgeving. Van stilte en rust tot gezelligheid en een goed gesprek. Natuurlijk is er een facultatief programma. U bent vrij om uw eigen dagen in te vullen, maar u kunt ook deelnemen aan verschillende middaguitstapjes.

Leef je eigen leven

Over religie, mythen, Jung en onszelf

Datum	27-29 september 2013
Aankomst	vrijdag rond 17:00 uur
Vertrek	zondag na de lunch
Prijzen p.p.	eenvoudige kamer € 275,- luxe tweepersoonskamer € 295,- luxe eenpersoonskamer € 335,-
Inleider	Harm Knoop
C.v.L.	Adelheid de Jonge - Van 't Veer

Informatie

Je eigen leven leven. Dat lijkt een open deur. Een mens kán toch alleen maar zijn eigen leven leven, niet dat van een ander! Was dat maar waar. De meeste mensen worden in hun leven gestuurd door wat zich van buitenaf aandient als belangrijk en urgent. En komen niet of amper toe aan hun eigen 'eigenheid', dat wat centraal staat in hun bestaan. Of misschien: wat centraal zou moeten staan. Waar kunnen we dat vinden: 'ons eigen leven'? Of beter gezegd, de bronnen van eigen leven? Die bronnen liggen verborgen in ons binnenste. Waar ons denken niet bij kan. Wel onze verbeelding. In een taal van beelden. Dezelfde taal als van dromen, sprookjes, mythen. de taal van de ziel. Als we de bronnen willen openen, zullen we de taal van de ziel moeten leren verstaan. Carl Jung is daarbij een belangrijke leraar met zijn ontdekking van het (persoonlijk en collectief) onbewuste waar onze bronnen en oerbeelden (archetypen) huizen. In dit weekend gaat het over religie en over mythen. Religie is mythologie, spreekt in de taal van de ziel. Mythen zijn geen flauwekul, ze vertellen over de binnenkant van wie we zijn. Over de ziel, de innerlijke werkelijkheid die ieder mens in zich draagt. Harm Knoop neemt u mee op de weg naar het 'leven uit eigen bronnen'. Religie en leven blijken samen te vallen en tot een verbijsterende conclusie te leiden: het grootste mysterie van het

bestaan, wij zijn dat zélf. En we kunnen het mysterie ontsluiten en vruchtbaar maken voor het grote geheel. Wanneer we onze eigen mythe opgraven en gaan verstaan. En we onze eigen mythe gaan leven.

Het zeer (inter)actieve weekend gaat over:

- * Religie: van ervaring naar mythen, van rituelen naar instituties
- * Taal van de ziel: sprookjes, dromen, mythen
- * Religieuze verhalen als mythe
- * Jung en de ziel: het grote onbekende > wij zijn het Zelf
- * Onze eigen mythe leven: hoe doe je dat?

Harm Knoop is theoloog en werkt met vrijmoedigheid als voorganger in de vrijzinnigheid (NPB Amerongen/ Leersum), als trainer, coach, inspirator, vertrouwenspersoon. En altijd als schatgraver. De schat in het binnenste van de mensen helpen vinden, opgraven, ontsluiten. Dat is zijn mythe en missie. Daar krijgt hij geen genoeg van. Geïnspireerd door het werk van Carl Jung en de mythologie van Joseph Campbell schreef hij in 2012 'Leef je eigen mythe. Over religie, mythen en ons zelf'.

Zie www.harmknoop.nl

'Profeten van toen en nu' Nietzsche: zelfreflectie met behulp van dynamiek

Datum 8-10 november 2013
Inleider Sjirk van der Zee

Informatie

Profeten uit het Oude Testament hebben de mensen altijd wakker geschud en aan het denken gezet, vaak in tijden van oorlog en onrust. Maar de wereld heeft altijd profeten voortgebracht, wel of niet verbonden met een bepaalde geloofsovertuiging. Met Sjirk van der Zee buigen we ons over de uitleg van de oude profeten door Herschel en Wiesel en gaan we op zoek naar de profeten van nu.

Datum 29 november - 1 december 2013
Aankomst vrijdag rond 17.00 uur
Vertrek zondag na de lunch
Prijzen p.p. eenvoudige kamer € 275,-
luxe tweepersoonskamer € 295,-
luxe eenpersoonskamer € 335,-
Inleider Jan Keij
C.v.L. Bart van der Elst

Informatie

Zelfreflectie is belangrijk voor iedereen. Want maar al te gemakkelijk komen we terecht in sleur en gewoontedenken, waarbij we ons niet meer afvragen waarom we bepaalde dingen doen, waarom op die manier en waarom niet anders. Deze cursus biedt een denktraining op grond van de filosofie van Nietzsche ('ik ben geen mens, ik ben dynamiet'). Kennismaking met zijn streng beargumenteerde ideeën over wil tot macht, bewustzijn, moraal, Übermensch en de eeuwige terugkeer van hetzelfde betekent onder andere:

- een degelijke opschudding ervaren van wat u gewend bent te denken;
- oude standpunten moeten verdedigen, herzien en misschien verlaten.

De cursus heeft een uitwerking van een grote schoonmaak: de bezem gaat door uw bovenkamer. Daarmee wordt u teruggeworpen op uzelf, met als uiteindelijke boodschap: wees authentiek, maak van uw leven een kunstwerk, privé en in uw beroep. Ofwel: het soms als negatief ervaren denken van de schreeuwlelijke Nietzsche heeft als positieve uitkomst de oproep

om toch vooral zelfstandig te denken.

Achtereenvolgens komen in vier sessies de volgende onderwerpen aan de orde:

- Inleiding: leven en werk / de wil tot macht / het nihilisme
- Het bewustzijn afgebroken / de moraal voorbij
- Het verleden ongedaan maken / de Übermensch
- De Eeuwige Terugkeer van hetzelfde / Nietzsche contra Nietzsche: conclusies

Vereisten voor de cursus: filosofische nieuwsgierigheid, gewilligheid om mee te gaan met dit ogenschijnlijk meedogenloze denken, alsmede enige schokbestendigheid. Uiteraard is het werk van Nietzsche uitgangspunt, maar op de achtergrond speelt ook de roman Nietzsches tranen van I.D. Yalom een rol. Daarin past (een fictieve) Nietzsche zijn filosofie toe op de Weense arts en analyticus Breuer, hetgeen tot een radicale herziening van Breuers leven en praktijk leidt. Wie weet geldt dat na afloop ook voor u. De inleider zelf heeft een boek over Nietzsche geschreven met als titel Nietzsche als opvoeder - of hoe een mens wordt wat hij is. De reacties van kranten en lezers zijn zeer enthousiast. Het boek leest dan ook als een trein. Het is tijdens de cursus verkrijgbaar. En ja, Nietzsche heeft de naam een negatieve, nihilistische denker te zijn. Tijdens de cursus zal hij echter geëtaleerd worden als een zeer humane filosoof.

Kerstweekend

Datum 24 - 27 december 2013

Gastvrouw Marijke Sondorp

Informatie

Met elkaar maken we er gezellige dagen van. Iedereen is vrij om mee te doen met het programma of zijn eigen plan te trekken.

Wie de Vereniging Woodbrookers Barchem een warm hart toedraagt, kan haar werk steunen met een legaat of erfstelling.

Daartoe kan van de navolgende gegevens gebruik worden gemaakt:
De Vereniging Woodbrookers Barchem is een zelfstandige rechtspersoon.
Het maken van een legaat of erfstelling geschiedt bij testament.

Een beschikking ten behoeve van de Vereniging Woodbrookers Barchem kan bijvoorbeeld luiden: 'Ik legateer, vrij van rechten en kosten, aan de Vereniging Woodbrookers Barchem een bedrag van Euro'

Het is mogelijk aan een dergelijke beschikking een bepaalde bestemming te verbinden.

Zij die een schenking aan onze vereniging willen doen, kunnen over de vorm waarin dit kan geschieden telefonisch contact opnemen met Ariepieter Versloot (0299-65 55 57).

Verenigingslidmaatschap

Het lidmaatschap van de Vereniging Woodbrookers Barchem is persoonlijk. Donateurs, aspirant-leden en leden met een minimum-inkomen betalen € 32,50 per jaar, leden € 65,00. Wat meer bijgedragen wordt, beschouwt de vereniging als een welkome gift. Giro 93 00 00. Leden van de vereniging ontvangen gratis het halfjaarlijkse Woodbrookers Cahier, vier keer per jaar het Woodbrookers Nieuws en krijgen 10 % korting op de cursussen, georganiseerd door de vereniging, in het Woodbrooke Hotel.

Bestuur vereniging

Marijke Sondorp (voorzitter), Wim Dobbe (secretaris), Ariepieter Versloot (waarnemend penningmeester), Bart van der Elst, Annetien Heering, Adelheid de Jonge - Van 't Veer

Administratie

Woodbrookersweg 1, 7244 RB Barchem
Telefoon 0573-44 17 34 (maandag, woensdag en donderdag)
E-mail adm@woodbrookershuis.nl
Website www.woodbrookershuis.nl

Colofon

Woodbrookers Cahier

Tijdschrift van de Vereniging Woodbrookers Barchem.
Verschijnt tweemaal per jaar. Prijs per stuk: € 7,50
Oplage: 300 exemplaren

Redactie Woodbrookers Cahier

Arris H. Kramer (eindredactie), Wouter Lookman
Redactie-adres: Woodbrookersweg 1, 7244 RB Barchem
Telefoon 0573-44 17 34
E-mail adm@woodbrookershuis.nl
Website www.woodbrookers.nl

Auteurs

De rubrieken Woodbrookers van toen, Document en Lezen zijn verzorgd door Wouter Lookman. Het artikel over Albert Schweitzer en de boekbespreking 'Tegen ons onwettelijk bestaan' zijn van Arris Kramer. Alle overige bijdragen zijn onder de verantwoordelijkheid van de gezamenlijke redactie.

Met dank aan

Het internet
Internationale Albert Schweitzer Vereinigung voor foto's i.v.m. Albert Schweitzer
Museum Geotg Schäfer, Schweinfurt voor foto schilderij Albert Weisgerber

Vormgeving

Tekst & Opmaak, Hengelo; www.tekstenopmaak.com

Druk

Van Marle Grafische Bedrijven, Hengelo

Uitgave

Juni 2013

WOODBROOKERSHUIS
VERENIGING WOODBROOKERS BARCHEM VANAF 1908

Persoonlijke verdieping en maatschappelijke betrokkenheid

Al in 1912 werden er cursussen georganiseerd op het landgoed in Barchem, waar kort daarna het Woodbrookershuis verrees. Nog steeds organiseert de Vereniging Woodbrookers Barchem een eigen cursusprogramma. Het accent ligt op levensbeschouwelijke, culturele en maatschappelijke verdieping.